

יחיעם ויין

החזרה לכור מחצבתו: מנחם בגין בממשלת הליכוד הלאומי, פרישתו ממנה בשנת 1970 ומשמעותה

החזרה לכור מחצבתו: מנחם בגין בממשלת הליכוד הלאומי, פרישתו ממנה בשנת 1970 ומשמעותה

מבוא

מנחם בגין היה ראש הממשלה השישי של מדינת ישראל והראשון מטעם מחנה הימין. הוא כיהן בתפקיד יותר משש שנים, מיוני 1977 עד אוקטובר 1983, לאחר שקיבל לידיו את השלטון ממחנה השמאל, ששלט במדינה וביישוב שנים רבות. עוד לפני קום המדינה, בהיותו מפקד האצ"ל, הוא היה מנהיג פוליטי יותר מאשר מפקד צבאי. הוא הפך את הארגון ממיליציה שקיבלה את מרות הדרג הפוליטי למחתרת אוטונומית שהייתה מקור הסמכות של עצמה.¹ התהליך שהוביל יצר בסיס למפלגה פוליטית: תנועת 'חרות'. בגין עצמו הכריז על הקמתה, יום אחרי הכרזת המדינה,² ועמד בראשה יותר משנות דור – מראשיתה עד יום פרישתו מהזירה הפוליטית בשנת 1983.

השקפתו הפוליטית של בגין הייתה כי הדרך היחידה לכס השלטון היא דרך הקלפי, כלומר בבחירות דמוקרטיות. לכן הוא נקט שני צעדים כדי להתקרב לשלטון הנכסף: הצעד הראשון היה לרבוך במקומו באופוזיציה, ולסרב להצטרף לממשלה כשותף משני, וכך גיבש עמדה חלופית, שונה מעמדת השלטון. הצעד השני היה קבלת לגיטימציה ממחנה היריב כדי להכשיר את עצמו להיות בבוא העת מועמד ראוי לראשות הממשלה.

בשנותיו הארוכות בראשות תנועת 'חרות' נתפס בגין כמנהיג בולט שאין לו תחליף, ושקשה לערער על סמכותו ועל מרותו: כל מי שניסה לפגוע במעמדו כמנהיג התנועה הוצא מיד משורותיה – מדובר באישים כמו הלל קוק, שמואל מרלין, שמואל תמיר ועוזר ויצמן. גם אישים שהעזו לחלוק על עמדות התנועה שילמו את מלוא המחיר – דוגמה מובהקת היא הרוחח חבר הכנסת מרדכי אולמרט מרשימת תנועת 'חרות' לכנסת החמישית.³ בגין השתמש באופן מתוחכם בנשק שנחשב יעיל: נשק ההתפטרות או האיום בהתפטרות. יכולתו כמנהיג באה לידי ביטוי גם באירועים שבהם הצליח לכפות את דעתו על הרוכב במפלגתו, ודוגמה לכך היא פרישת שרי גח"ל מממשלת גולדה מאיר בשנת 1970, בניגוד לדעתם.

בגין הוביל את מפלגתו במדבר האופוזיציוני שלושה עשורים ועמד בראש המפלגה האופוזיציונית הראשית יותר מעשרים שנים. הוא היה פרלמנטר מובהק – חבר כנסת שנים רבות,⁴ ושלא כיריביו

בשער המאמר:
פרישת שרי
גח"ל מהממשלה
בקריקטורה של
זאב (יעקב פרקש),
'הארץ',
7 באוגוסט 1970
(באדיבות נעמי פרקש)
פינק ודורית פרקש-שווקי,
בנותיו של זאב

1 ש' רוניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת – הארגון הצבאי הלאומי: ממחתרת מפלגתית למפלגה במחתרת', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ח.

2 בגין הכריז על הקמתה בשירור ברשת הרדיו המחתרתית של האצ"ל במוצאי שבת, 15 במאי 1948, יום אחרי הקמת המדינה. ראו: י' ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמת תנועת החרות, 1947-1949, קריית שדה-בוקר תשס"ג.

3 הוא נתפס כדמות עצמאית שלא קיבלה את מרות הסיעה. ראו: מ' אולמרט, דרכי בדרך הרבים, תל-אביב תשמ"א, עמ' 238-244.

4 הוא היה חבר כנסת מהכנסת הראשונה ועד הכנסת העשירית, שבמהלך כהונתה פרש כליל מהפוליטיקה (1949-1984), ועמד בראש האופוזיציה עשרים ושתיים שנים: מניצחון מפלגתו בבחירות לכנסת השלישית, בשנת 1955, ניצחון שהעמיד את בגין בראשות האופוזיציה, ועד 'המהפך', שהתחולל בשנת 1977.

במפלגתו, ראה בכנסת זירה פוליטית מרכזית. בשנת 1977 הגיע לכס ראש הממשלה. הוא היה אז בן שישים וארבע ובלי ניסיון ניהול משמעותי. הוא היה חבר ממשלה קודם לכן רק כשלוש שנים, ובתקופה זו כיהן בתור שר בלי תיק. למרות ניסיונו הביצועי הדל הצליח בגין להוביל את ממשלתו ואת מפלגתו, ובעצם את מדינת ישראל, להישגו ההיסטורי: חתימת הסכם השלום עם מצרים. מטרתו במאמר זה לברר את סוד מנהיגותו של בגין ואת מאפייניה המרכזיים – כיצד הצליח לנווט מפלגה פוליטית אופוזיציונית בלי יכולת להעניק לחבריה ממנעמי השלטון? כיצד הצליח לכפות את עמדותיו על מפלגתו ולנטרל את יריביו הפוליטיים? והאם היה מנהיג דמוקרטי, להלכה או למעשה? כדי להשיב על שאלות מקיפות אלו אבחן כיצד כפה בגין את דרכו על הרוב במפלגתו, שעמדתו הייתה שונה מעמדתו שלו; איך השתמש בכלי ההתפתרות; כיצד נטרל את האופוזיציה הפנימית; מה היה האיוון הפנימי בהתנהלותו בין שיקולים אידאולוגיים לשיקולים פרגמטיים ופוליטיים; ומדוע ראה בלגיטימציה מיריביו הפוליטיים כלי פוליטי מרכזי, וכיצד השיג אותה. אעסוק בנושאים אלה דרך פרשת הצטרפות מפלגתו לממשלות לוי אשכול וגולדה מאיר בשנים 1967-1970 ופרישת המפלגה מממשלת מאיר. לא אעסוק כאן בהצטרפות שרי גח"ל לממשלת מאיר הראשונה, במרס 1969, מפני שאירוע זה אינו רלוונטי לשאלות הנדונות במאמר.

א. הצטרפות שרי גח"ל לממשלת לוי אשכול

1. חזרת בגין להנהגת תנועתו

ב-1 ביוני 1967, ערב מלחמת ששת הימים, הצטרפו לממשלה שלושה אישים: משה דיין, שהיה חבר כנסת מטעם רפ"י, מונה לשר הביטחון במקום אשכול, שנאלץ לוותר על תפקידו למענו; וראשי גח"ל, בגין ויוסף ספיר, מנהיגי 'המפלגה הליברלית', מונו לשרים בלי תיק וחברי ועדת השרים לביטחון. מבחינת בגין ההצטרפות לממשלה הייתה שיא בקריירה הפוליטית שלו, משתי סיבות: ראשית, הייתה בכך שבירה של הטאבו הידוע שקבע דוד בן-גוריון, 'בלי חרות מק"י' – אשכול כראש ממשלה שיפר את היחסים עם תנועת 'חרות' ועם מנהיגיה, שהיו בלתי נסבלים בשלהי כהונת קודמו;⁵ שנית, ההצטרפות לממשלה סיימה תקופה קשה בחייו של בגין, שהתחילה בוועידה הארצית השמינית של תנועת 'חרות', ביולי 1966, בדיוק שנה אחת קודם לכן.

במהלך שנה זו הצליחה האופוזיציה לבגין, בהנהגת חבר הכנסת שמואל תמיר, לזכות ברוב גדול במוסדות התנועה וניסתה להפוך את בגין לנשיא התנועה, תפקיד כבוד חף מסמכויות, ולהעביר את הניהול המעשי של התנועה לידי תמיר ואנשיו. תגובת בגין הייתה מידית: הוא הודיע על התפטרותו משני תפקידיו, יושב ראש התנועה ויושב ראש המרכז – מעשה שהכה את חברי תנועתו בהלם.

5 גם שיפור זה היה מוגבל – עדות לכך היא התנגדותו של אשכול לכינון קואליציה עם גח"ל בעיריית ירושלים בשנת 1965. ההתנגדות שלו ושל שאר חברי צמרת מפא"י סללה את דרכו של טדי קולק לראשות העירייה, מאחר שהוא הקים קואליציה עם גח"ל. ראו: י' ויץ, 'הפה שהתיר: בן-גוריון, הקמת רפ"י והחרם נגד תנועת החרות בשנת 1965', ישראל, 17 (2010), עמ' 131-166.

ראש הממשלה
לוי אשכול והשר
מנחם בגין מבקרים
חיילים בחזית
הדרום לאחר
סיומה של מלחמת
ששת הימים
(באדיבות ארכיון צה"ל
ומערכת הביטחון)

העיתונאי עמוס אילון כתב על 'המהומה והמריבה ההיסטורית שקמה באולם אחרי הודעתו של בגין. כמה צירים מערי השדה קמו נגד תמיר ושוסטק, שהואשמו בהדחתו של בגין'.⁶

ב־10 ביולי 1966 בחר מרכז תנועת 'חרות' בחבר הכנסת יוחנן בדר ליושב ראש המרכז, והוא מיהר להכריז כי 'תפקיד זה אינו אלא פיקדון ביד, והוא עומד לרשותו של בגין'.⁷ תפקיד יושב ראש התנועה לא אויש לפי שעה. בחודשים הבאים החריף המאבק בין הנהגת התנועה לאופוזיציה, שהתארגנה במסגרת 'הגוש החופשי'. תגובת בגין על המשבר הייתה איומו בינואר 1967 כי אם האופוזיציה תמשיך לחתור נגד הנהגת התנועה, יסתלק מהחיים הפוליטיים, כולל התפטרות מהכנסת; ייתכן שאעשה זאת תוך שבוע', הודיע.⁸

בפברואר 1967 חל מפנה במאבק הפנימי ב'חרות'. בית הדין של התנועה החליט ב־15 בפברואר להשעות לשנה מחברות בתנועה שניים מחברי 'הגוש החופשי'. אחד מהם היה חבר הכנסת תמיר. החלטה זו הייתה אירוע חריג בתנועת 'חרות' – 'בפעם הראשונה בתולדות 'חרות', השעתה התנועה

6 ע' אילון, 'חילוף חומרים בגוף פוליטי', הארץ, 29 ביוני 1966. אליעזר שוסטק היה חבר כנסת והמוזכר הכללי של הסתדרות העובדים הלאומית (הע"ל), והנהיג את האופוזיציה הפנימית יחד עם תמיר.

7 י' בדר, הכנסת ואני, ירושלים 1979, עמ' 189.

8 'בגין מאיים על האופוזיציה לפרוש מן החיים הפוליטיים', דבר, 20 בינואר 1967.

מתוכה חבר כנסת המכהן מטעמה.⁹ בעקבות ההחלטה נאלצו חברי 'הגוש החופשי' לפרוש מתנועת 'חרות'. ב־20 בפברואר 1967 הם קיימו את כנס היסוד שלהם, ולמחרת הודיעה סיעת 'חרות' בכנסת על הוצאת חברי 'הגוש החופשי' מוועדת הכנסת. בדר השתמש בקשריו הטובים עם חבר הכנסת משה ברעם מ'המערך', שהיה יושב ראש הקואליציה וממלא מקום יושב ראש ועדת הכנסת, כדי לאשר את החילופים.¹⁰ צעד זה ננקט בלי ידיעת אנשי 'המפלגה הליברלית' ובלי אישורם.

ח"כ יוחנן בדר
(צילום: משה מילנר)

בעקבות אירועים אלה הסכים בגין לקבל את בקשת חבריו לחזור לתפקידיו. המהלך הזה דומה לחזרתו להנהגה חמש־עשרה שנים לפני כן. בקיץ 1951, אחרי כישלון מפלגתו בבחירות לכנסת השנייה, הוא התפטר מתפקיד יושב ראש התנועה ונעלם מהזירה הפוליטית לחצי שנה. הוא חזר אליה באופן פומבי בימי הוויכוח על השילומים מגרמניה, בראשית 1952,¹¹ אולם עוד קודם, בשלהי אוקטובר 1951, קיבל את בקשת עמיתו לחזור לראשות מפלגתו. בישיבת המועצה הארצית של תנועת 'חרות' ב־31 באוקטובר 1951, ישיבה שלא ברור אם בגין עצמו נכח בה, אושר הרכב המרכז החדש של התנועה, בגין נבחר מחדש ליושב ראש התנועה, ואריה בן־אליעזר נבחר לסגן יושב ראש התנועה – ולא ממלא מקום יושב ראש התנועה, תפקידו הקודם.¹² הסיבה לנכונותו של בגין לחזור לתפקידו הייתה שלא נבחר למרכז החדש, שהיו בו עשרים חברים, נציג של האופוזיציה הפנימית, 'סיעת למרחב',¹³ שהתארגנה כשנה לפני כן, ושחברי הכנסת שמואל מרלין ותמיר היו מנהיגיה.¹⁴

ב־28 בפברואר 1967 התכנס מרכז 'חרות'. הישיבה הייתה טקסית; לא היה בה דיון, ולא התקבלו החלטות – המטרה הייתה אחת: להעניק לבגין במה לחזרתו. הופעתו במעמד זה הייתה הראשונה אחרי התפטרותו, וניכר עליו כי עבר תקופה לא קלה, 'הוא היה חיוור, כחוש וחלוש ונתמך בידי בנו'.¹⁵

9 א' גולדשטיין, 'גח"ל בין משבר ללגיטימציה: "גוש חרות־ליברלים", 1965-1969', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2005, עמ' 247.

10 הודעת חבר הכנסת ברעם, ממלא מקום יושב ראש ועדת הכנסת, ישיבת הכנסת, 21 בפברואר 1967, דברי הכנסת, 48, עמ' 1404. יושב הראש הקבוע של הוועדה היה חבר הכנסת ברוך אזניה.

11 Y. Weitz, 'Where's Menachem Begin? His Disappearance in 1951 and Its Significance', *Israel Studies Forum*, 20 (2005), pp. 115-137. הוא נשבע אמונים כחבר כנסת ב־7 בינואר 1952, ביום פתיחת הדיון בשילומים מגרמניה. בבחירות שהתקיימו ב־30 ביולי 1951 הפסידה תנועת 'חרות' כמעט מחצית מכוחה: מארבעה־עשר מנדטים (11.2 אחוזים) ירדה לשמונה (6.6 אחוזים).

12 במועצה הקודמת, ב־21 בספטמבר 1951, נבחר בן־אליעזר לממלא מקום יושב ראש התנועה.
13 'איש מחברי סיעת "למרחב" לא נכנס למרכז, מנחם בגין נבחר מחדש יו"ר תנועת חרות', ידיעות אחרונות, 1 בנובמבר 1951.

14 הסיעה הוקמה בשלהי 1950, לקראת פתיחת הוועידה הארצית השנייה של תנועת 'חרות', בסוף פברואר 1951, ומטרתה הפוליטית הייתה לנטרל את כוחו של בגין כמנהיג התנועה. ראו: א' מילר, "הבטליון החתוך" והגטיות ה"כנעניות" באצ"ל ובתנועת החרות: מ'הוועד העברי' עד "למרחב", עיונים בתקומת ישראל, 14 (תשס"ד), עמ' 153-190.

15 ש' תמיר, בן הארץ הזאת: אוטוביוגרפיה, תל־אביב תשס"ב, עמ' 1338. יש לציין כי התיאור הזה לא מופיע במקום אחר.

בגין חזר להנהיג את חרות

נבחר שוב כיו"ר מרכז התנועה. — חברי „הגוש החופשי“ החרימו הישיבה אזעקת־שווא מסרה כאילו הוטמנה פצצת־שעון בבגין

— מאת מ. מייזלס —
דבר בלתי רגיל ומפתיע הרהש אמש תוך ישיבת מרכז התנועה החרות, שנת־כנסה ב„מצודת זאבי בתל־אביב, כדי לבחור מחדש כיו"ר מנהל בגין כיו"ר המרכז. כן : לאולם נכנס לפתע קצין משטרה במקיים וביקש מבגין כי ייגדוף י. יונדוף. זאת עשה למרדודו. הקצין מסר שנתקבלה הודעה כלומרית מאלמוני, כי הוטמנה פצצת־שעון בבגין, ושואר תפוצץ כעבור זמן מה. מר יונדוף הציא מתארי למ את חיי י. מרדודו וא לבנה. והשלושה החליטו להמשיך בישיבה ולא להספיק את נאומו של חיי א. כן־אליעזר, שדיבר אותה שעה.

תוך ישיבת המרכז, ערכו תלמידי המשטרה חיפוש מדויק וק בכל קומות הבגין. הם לא מצאו דבר, ותחברו כי הם נהגו להסתמך על־ידי אגעי קת־שווא.

חברי „הגוש“ החרימו

בישיבה השתתפו 65 מתוך 107 חברי המרכז, לאחר ש־חברי „הגוש החפשי“ החרומו אותה. פתח אותה יו"ר המרכז היוצא ד"ר י. בדר שאמר, כי הוא מוסר הורה למר בגין את „הפקודין“ שקיבל ביולי אשתקד, בעת שהוא התפטר מהפקודו. גורקאו שתי הודיע

עוד מתברר מרכז שלא תואר עו לישיבה. אחד, מ. נס, נ"מ העדרו במחלה והשני, מן ראש עיריית ירושלים א. אקסל"רוד הסביר במכתבו כי אינו רואה עצמו כחבר המרכז, מי כיוון שלא רצה אף פעם להיות ציון סיעה כלשהי בו. אם יווסף למרכז אישית לחידוש פעילותו, יענה ברצון לסניה (במחאות כספים והחלט ל־היענות לבקשתו). ד"ר בדר מסר על הסכמתו של מר בגין להיבחר מחדש בתור יו"ר־המרכז, שיבה את פעולת הנהלת התנועה הוסיף, כי יום תג הוא לו עם ההזרות של מר בגין להפקידו. הוא הביע תקווה וכתהוננו, כי התנועה תריש בשובו של בגין בהקדם.

כן־אליעזר תוקפת

זקופים

ביוכת שהתפתח אגרי חיי"ר המרכזי כיו"ר המרכז, כי עזרת התנועה כלפי אלה, ש־הסתיקו חברותם בתוכה. הוא תקף את הפורשים מהתנועה וטען, כי בחורשים האחרונים והתקפה התנועה קשות, ועם שובו של מר בגין להפקידו תילחם ההנהלה־חד עמו על אכסנת כבודה ושגשוגה של התנועה. הוא טען, כי התנועה שמה על אופיה הדימוקרטי לחרור באופן חפשי את מסי

דוהיה ולא להיכנע לרצון של מיעוט שניסה לכפות רצונו על הרוב. חיי"ר מ. אבניאל בירך על שובו של מ. בגין בשעה קשה לתנועה. מ. דרובוס הביע צער על היעדרם של מספר חברי המרכז מן הישיבה והביע תקווה, כי מר בגין יצליח ל־אחד את התנועה־מחדש. דבר רים ביקורתיים השמיע יו"ר ד. שילנסקי, שאמר בין השאר, כי היה מעדיף, אילו מר בגין היה תורו לסני הקרע שהל כד נועה.

מר בגין הביע בראשית דבריו תודתו לד"ר בדר ועל ה־אמון שניתן בו. כאמצע נאומו גילה לתברי המרכז את דבר האיום בטיעון הבגין והשמיע ברמת „שהחיינו“ על שתברי המרכז ישיבים בו כריאים וש־למים. הוא הודיע, שהסכים לתזר לראשות המרכז לא בגלל לחץ ופנייה. אלא משום שהריש, כי במצב שנוצר בתנועה זו חובתו, וכי יש לפייסה.

בגין מבטיח „להחזיר גולות התנועה“

„היינו מתחייב בפניכם לעי שות מטיבט יכולתי, כדי לי השיב יחד אתכם לתנועה את גולותה, חסארותה, מעמדה ו־כוחה“ — הבטיח בגין — „אוי פוויציה היא חלק־בלתי נפרד של הדמוקרטיה ומתור האף

רצוי להקים אופוזיציה בתוך האופוזיציה המפלגתית. אולם בינתיים נוכחו החברים לרעת, לאן עלול להצליח הויתור ה־גורא על עקרונות וערכים מקרי דעים ולאן עלולה להוביל שי־אסתגות שלוחת רסן והסרת כל מעצור“. בגין קרא לאותם ח־דברים לשוב לתנועה ולהטות שכם להאדרת כוחה. „יכירו נא חברינו אלה במסורות הנבחרים של התנועה, ובסמכויותיהם. וי־החיה התנועה שלמה באופיה וכיעודה“.

בגין הכריז, כי תנועת החי רות־תעשה את הכל, כדי שי־גחיל יוסיף להתקיים ולהתחזק על מנת שישמש מצבר לאלי־טרנסביבה ובכוח היום אף ל־הרכבת סממלה חדשה בישר אל. הוא קרא למעילות מוגברת והוסיף: „כולנו כבר מעיד בר לכאב ונקראים כעת למלא שליחונו כשרות העם והצידינה, עלינו לצאת לדרך, ול־הנבחר חיליים, על מנת שיהי נועה תוכל לתת למאות אלפי אורחי ישראל שרות נאמן, או־שור וכבוד“.

בהצבעה על הצעתו של ד"ר בדר לבחור מחדש במר בגין כיו"ר המרכז נתווספו יריבכל חברי המרכז (63) פרט לשני יים שנמנעו: מ. בגין ועזר ד. שילנסקי. מר בגין הודה ל־אלה שבחרו בו והביע בא א־פון, והישיבה נסתיימה בשיר בית־ד.

בדר, יושב ראש המרכז היוצא, פתח את הישיבה ומסר על „הסכמתו של מר בגין להיבחר מחדש כיו"ר המרכז“. הוא שב והדגיש כי „הוא מוסר חזרה את ה"פיקודין" שקיבל ביולי אשתקד, בעת שבגין התפטר מתפקידו“. בדר תיאר את קשייו בתפקיד יושב ראש המרכז וכיצד הצליח להתגבר עליהם: „היו לי ימים קשים. היה צורך בהכרעות ובהמשך העבודה ולא הייתי עומד במעמסה בפקודקים ובחיפוש אילולי הייתי בטוח כל הזמן כי יבוא יום ואוכל להחזיר את הפיקודין לידי מנחם בגין“.

את יום חזרתו של בגין תיאר בדר כ"יום חג", והוא הביע את 'תקוותו וכיטחוננו כי התנועה תרגיש בשובו של בגין בהקדם'. דוברים אחרים בישיבה שיבחו והיללו את בגין בדרך שהיה בה אבק חנופה. לדוגמה חבר הכנסת ד"ר בנימין אבניאל אמר כי 'שוב שמר מנחם בגין חוזר לראשות התנועה. זה

דיווח על ישיבת מרכז 'חרות' ואזעקת השווא על הטמנת 'פצצת שעון' בבניין, 'מעריב', 1 במרס 1967

קורבן גדול מצידו, טוב גם בגלל המצב בתנועה וטוב למדינה'. בהצבעה השתתפו שישים וארבעה חברי מרכז – מתוך 103 חבריו (הנעדרים היו חברי 'הגוש החופשי') – ושישים ושניים מהם תמכו בבחירת בגין; איש לא התנגד, ושניים נמנעו, בגין עצמו ודב שילנסקי. 'בתום הבחירה, שנתקבלה בתשואות ארוכות, נשק ד"ר בדר לבגין והעביר לו, לא בלי התרגשות, את פטיש היושב ראש'. בדבריו, בגין התחייב 'לעשות כמיטב יכולתי להשיב לתנועתנו, יחד אתכם, את תפארתה, את יופייה, את כוחה'.¹⁶

שלמה נקדימון, שהיה עיתונאי ב'חרות' ומקורב לבגין, תיאר את הישיבה הזאת במילים רמות: 'דומה, כי אירועים מעין אלה, בהם נושא תפקיד מרכזי במפלגה פוליטית מפנה מרצון את מקומו, לא מתרחשים הרבה בישראל'.¹⁷ מאמר המערכת של 'מעריב' ראה את חזרתו של בגין באור שונה – הוא חזר כי התברר לו שאין תחליף להנהגתו: 'לפני כחצי שנה עזב מר בגין את הנהגת חרות כאשר חשב כי המפלגה תוכל להמשיך ולהתפתח גם בלעדי מנהיגותו. הוא חזר היום, כיוון שנוכח לדעת, כי בלעדי מנהיגותו לא תוכל להתגבר על המשבר החמור הפוקד אותה'.¹⁸

2. ההצטרפות לממשלת אשכול

בימי ההמתנה, שלושת השבועות לפני פרוץ מלחמת ששת הימים, היה בגין דמות מרכזית במאבק הפוליטי שהביא לשינוי הדרמטי בהרכב בממשלה. עוד קודם הצטרפותו לממשלה הוא השיג הישג משמעותי: יצירת קשרים עם בן-גוריון, שהחזיקו מעמד עד מותו של 'הזקן'. בגין הציע הצעה ביזארית למדי: למנות את בן-גוריון לראש הממשלה במקום אשכול. ההצעה נפלה מיד אך סללה את דרכו ללבו של בן-גוריון, שהיה אז זקן, בודד ומבודד.¹⁹ מבחינת בגין היחסים האלה היו נקודה מרכזית בתהליך הלגיטימציה, כמו הצטרפותו לממשלה.

הצעדים שנקט בגין בימי ההמתנה – כולל הצעתו לבן-גוריון, שהיה יריבו הגדול שנים רבות – נתפסו בציבור כצעדים פטריוטים שלא נבעו ממניעים פוליטיים.²⁰ אין לזלזל בפטריוטיות של בגין, אך גם אין להתעלם מהפן הפוליטי של מעשיו – הוא היה איש פוליטי מובהק, והפוליטיקה הייתה כל עולמו. בגין הבין היטב כי במצב הנזיל שהיה באותם הימים ביכולתו לשפר עד מאוד את מצבו הפוליטי, שהיה רחוק ממהיר. הוא פעל באופן מתוחכם: הוא הסווה היטב את מניעיו – שהיו לגיטימיים ביותר – באצטלה פטריוטית, דפוס שנקט גם באירועים אחרים שהיה מעורב להם. ההצטרפות לממשלה נבעה ממודעות פוליטית חדשה של בגין, שהבשילה בקרבו אחרי הבחירות לכנסת השישית. 'כלפי חוץ הוסיף בגין לבטא את נאמנותו לייחודה של "חרות", האלטרנטיבה היחידה למפא"י, ואת החשיבות

16 התיאור על פי: 'מ' בגין חזר לכהונתו כיושב ראש המרכז, הארץ, 1 במרס 1967; 'מ' מיזלס, 'בגין חזר להנהיג את חרות', מעריב, 1 במרס 1967. הציטטות מתוך: פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 28 בפברואר 1967, 'מ'ז, ה' 11 – 2 – 18.
17 'ש' נקדימון, 'הפצצה שלא הייתה', ידיעות אחרונות, 1 במרס 1967; נקדימון, שהיה מקורב לבגין, היה עיתונאי בעיתון 'חרות' עד סגירתו ב-31 בדצמבר 1965.
18 'יומן מעריב: שובו של מנחם בגין', מעריב, 1 במרס 1967.
19 'י' ויץ, 'יחסו של בן-גוריון לרביזיוניזם ולזרמיו', עיונים בתקומת ישראל, 19 (תשס"ט), עמ' 329-333.
20 'א' גולדשטיין, 'הפריצה הגדולה: מנחם בגין ב"תקופת ההמתנה"', עיונים בתקומת ישראל, 17 (תשס"ז), עמ' 356-357.

של תפקיד האופוזיציה הפועלת לבקר ולרסן את השלטון. אולם נראה כי במהלך 1966 ובראשית 1967 ניטעה בו ההכרה שמהשוליים של ספסלי האופוזיציה אין קפיצת הדרך היישר ללשכת ראש הממשלה.²¹

הצטרפותו של בגין לממשלה הייתה תהליך טקסי עשיר בסמלים. הוא ראה בה לא צעד פוליטי אלא צעד מטא-פוליטי: הוא עלה להר הרצל כדי להתייחד עם זכרו של זאב ז'בוטינסקי 'בשם כל תלמידיו', ואחר כך הלך לביתו של ר' אריה לוי, 'רב אסירים', 'כדי לקבל את ברכתו [...] הרב הנרגש נישק ללחיו של מר בגין, שאף הוא נראה נרגש'.²² למחרת התכנס מרכז מפלגתו כדי לאשר את ההצטרפות, והישיבה הקצרה והטקסית הייתה אפופת התרגשות. בגין בא לישיבה באיחור מה ו'נתקבל בתשואות רמות, כשעיני רבים נוצצות ממעמד היסטורי זה'. בפתח הישיבה נשאו דברים שניים ממקורביו של בגין. יעקב מרידור ציין כי המרכז מתכנס ביום היסטורי: "כג באייר, יום נפילת דוד רזיאל, שהוא יום זיכרון לחללי האצ"ל". מרידור הדגיש את חלקו המכריע של בגין בהקמת ממשלת האחדות. הוא נטל יזמה 'להקמת ממשלת הליכוד (ו)ברגע זה נמצא יו"ר המרכז כשר בישראל במרכז העצבים של מערכת ישראל'. גם

חיילי צה"ל משתתפים לראשונה באזכרה ל'שבועת הרוגי מלכות' בצפת, 'מעריב', 5 ביוני 1967

בן-אליעזר ציין את המשמעות הסמלית של ההצטרפות לממשלה: 'אתמול עלה מר בגין על קברו של דוד רזיאל ובחזרתו קיבל הודעה על הזמנת ראש הממשלה להצטרף לממשלת ישראל והוזמן לישיבת הממשלה עוד אותה לילה'. הוא הדגיש כי גח"ל חייב להיות בממשלה בגלל 'שתי עובדות היסטוריות: (א) למען מנוע מינכן. (ב) למען לתרום את חלקנו החיובי להשגת הניצחון'. דברי בגין בישיבה היו רוויי פתוס: 'בימים האחרונים עסקנו רק במעשה להקמת ממשלת ליכוד לאומי. סבבנו אויבים וגם סכיבנו אנו מוקפים בטבעת פלדה. רצינו בממשלת ליכוד לאומי למען שידע העולם כולו שעם ישראל איננו עוד גטו'. בהמשך תיאר את תחושת 'אהוות לוחמים' ששררה בישיבת הממשלה: 'גלילי, אלון, כרמל, דיין, מפקדי ההגנה והפלמ"ח ובין אלה יושב גם היום מפקד ארגון הצבאי הלאומי. הצטרפנו לממשלה בשעה היסטורית לאומית אבל גם בשעה שתנועת ז'בוטינסקי הגיעה הכרתה הציבורית וצדקת דרכה'.²³ בדבריו אלה של בגין בא לידי ביטוי רצונו לקבל לגיטימציה מאנשי המחנה היריב.

21 שם, עמ' 377

22 'מנחם בגין על קברו של זאב ז'בוטינסקי', היום, 4 ביוני 1967.

23 הציטטות מתוך: פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 2 ביוני 1967, מ"ז, ה' 1 - 2 - 18.

ב. הצטרפות גח"ל לממשלה אחרי הבחירות לכנסת השביעית

1. ראשית המגעים הקואליציוניים

ב-26 בפברואר 1969 נפטר ראש הממשלה אשכול, ובמקומו נבחרה מאיר. היא הציגה את ממשלתה החדשה בפני הכנסת ב-17 במרס. גח"ל הצטרף לממשלתה במתכונת הממשלה הקודמת: שני שרים בלי תיקים. המפלגה לא דרשה דרישות פרסונליות, מאחר שהבחירות לכנסת השביעית היו קרובות, כדברי בדר: 'אין אנו רוצים תיקים, הרי הבחירות כבר קרובות'.²⁴ אך גח"ל דרש דרישה אידאולוגית: לכלול בנאום הצגת הממשלה של מאיר את המילים 'שוחררה נחלת אבותינו'.²⁵ הדרישה הזאת הייתה

בעיקר סמלית, ובגין, שהבין את משמעות הסמל, אמר על כי חברי תנועתו 'יכולים לרשום לפניהם כסיפוק, שבפעם הראשונה אמר ראש ממשלה בישראל מעל בימת הכנסת "שוחררה נחלת אבותינו"'.²⁶

הבחירות לכנסת השביעית התקיימו ב-28 באוקטובר 1969. 'המערך', שהיה לו רוב מוחלט בכנסת הקודמת,²⁷ ירד לחמישים ושישה מנדטים (הצביעו לו 632,035 איש, שהיו 46.2 אחוז מכלל הקולות). גח"ל, שהתמודד בפעם הראשונה במערכת בחירות מתוך הממשלה, קיבל עשרים ושישה מנדטים (הצביעו לו 296,294 איש, 21.7 אחוז מכלל הקולות). ההערכה הייתה שגח"ל זכה להישג טוב למדי.²⁸

אחרי הפרסום הרשמי של תוצאות הבחירות התייעץ נשיא המדינה זלמן שזר עם נציגי סיעות. ב-8 בנובמבר 1969 התייעץ עם נציגי גח"ל, והם תמכו בהצעה להטיל את מלאכת הרכבת הממשלה על מאיר.²⁹ כעבור יומיים, ב-10 בנובמבר 1969, הטיל עליה הנשיא את הרכבת הממשלה, ואחרי כן התחיל המשא ומתן עם גח"ל על הצטרפות לממשלה החדשה.

ראשי גח"ל נחלקו בעניין זה. ראשי 'המפלגה הליברלית' שאפו להצטרף לממשלה. מנהיג המפלגה השר יוסף ספיר, 'שש'ל במפלגה ביד רמה', הצהיר באופן חד-משמעי על רצונו לראות את גח"ל בממשלה. בריאיון שפורסם כשבוע אחרי הבחירות שאל אותו המראיין אם 'ממשלת ליכוד תביא לגח"ל רווח פוליטי', ותשובת ספיר הייתה חד-משמעית: 'ממשלת ליכוד דרושה למדינה ולא לאיזה רווח מפלגתי של גח"ל'. בהמשך הוא פירט את נימוקיו בעד ממשלה רחבה: הציבור נותן בה אמון;

יוסף ספיר, מנהיג המפלגה הליברלית (צילום: משה מילנר)

24 בדר (לעיל, הערה 7), עמ' 206.

25 על המשא ומתן עם גח"ל על הרכבת ממשלת מאיר ראו: גולדשטיין (לעיל, הערה 9), עמ' 421-424.

26 פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 16 במרס 1969, מ"ז, 1ה - 2 - 19.

27 'המערך' היה גוש פרלמנטרי של מפלגת 'העבודה' ומפ"ם שהוקם בינואר 1969. היו לו שישים ושלושה חברי כנסת (ארבעים וחמישה חברי כנסת של 'המערך' הקודם ושלושים ושישה של מפא"י ותשעה של 'אחדות העבודה'), תשעה של רפ"י, שמונה של מפ"ם וחבר הכנסת יזהר הררי שעבר מ'ליברלים' עצמאיים' למפלגת 'העבודה'.

28 על הבחירות ועל משמעות ההישג של גח"ל ראו: גולדשטיין (לעיל, הערה 9), עמ' 445-447.

29 'הנשיא שאל האם יש התנגדות להצעה מצדכם והם ענו: "להפך, כולנו בעד"' (ח' צורף [עורך], זלמן שזר: הנשיא השלישי: מבחר תעודות מפרקי חייו 1889-1974, ירושלים תשס"ח, עמ' 550).

יהיה בה איוון של הכוחות והאסכולות; כלפי חוץ יהיה 'ברור שהעם מאוחד'; להכרעות של ממשלה רחבה יהיה תוקף יותר מאשר להכרעות של ממשלה צרה.³⁰

עמדת ספיר נבעה משני גורמים. גורם אחד היה פוליטי-אישי: כל חייו הפוליטיים מטרתו הייתה להיות חלק משלטון מפא"י – בעבר היה שר התחבורה בממשלות בן-גוריון ומשה שרת (1952-1955) – ובניגוד לבגין, השאיפה להיות חלופה לשלטון לא בערה בעצמותיו. הגורם האחר היה מדיני: עמדותיו המדיניות היו מתונות – הוא היה קרוב לעמדות מאיר, יריבתו, יותר מאשר לעמדות בגין, שהיה עמיתו.

מבחינת בגין היה העניין מורכב יותר. הוא הודיע כי אם מפלגת 'העבודה' לא תקבל את עמדת גח"ל בנושא בוררות החובה בשירותים החיוניים, לא תצטרף מפלגתו לממשלה. משה חיים שפירא, שר הפנים ומנהיג המפד"ל, שהיה משוכנע כי תביעת גח"ל בנושא זה איננה חיונית,³¹ הפציר בבגין להצטרף לממשלה ואמר לו 'שאינן שום סיבה שגח"ל לא תצטרף לממשלה, כי הבעיה של בוררות החובה היא שולית ולא ידוע אם תעלה לדיון בכנסת ומתי'. אך בגין עמד על שלו: 'מבחינתו בעיית בוררות החובה היא עקרונית'.³²

ב-8 בדצמבר 1969 התפוצץ המשא ומתן הארוך. ועדת המשנה לענייני כלכלה וחברה של מפלגת 'העבודה', בראשות שר התחבורה משה כרמל, הודיעה כי "העבודה" בשום פנים ואופן לא תסכים להכלילם בקווי היסוד, ואפילו לא תקום בשל כך ממשלה רחבה. הרוב המכריע של חברי סיעת גח"ל בכנסת, שהתכנסה באותו היום, קיבל את עמדת בגין, והסיעה הודיעה באופן חד-משמעי כי לנוכח המצב אין אפשרות להצטרף לממשלה.³³

עמדתו של בגין הפתיעה גם את חבריו במפלגה, כי הנושא הנדון מעולם לא היה בנפשו. התעקשותו נבעה מרצונו ליצור את הרושם כי גח"ל עומדת על עקרונותיה ואינה מוכנה להשתתף בשלטון בכל תנאי ובכל מחיר. בישיבת סיעת גח"ל קבע בגין כי אסור למפלגה לזחול לממשלה על ברכיה: 'אנו נמצאים בממשלה אחת עם המערך מזה שנתיים, ויש לנו ניסיון רב. עבור גח"ל הממשלה אינה פרס והאופוזיציה אינה עונש'.

כיצד ניתן להסביר את התנהלותו של בגין? הוא חיפש עילה שלא להצטרף לממשלה, ואף שאין תיעוד ספציפי בנקודה זו, לדעתי שני גורמים הניעו אותו. גורם אחד היה חששו כי גח"ל יהפוך לגורם משני בממשלה, דבר שעלול לפגוע במטרתו המרכזית – החתירה לכס השלטון. כבר מיד אחרי הבחירות היו לבגין ספקות קשים באשר להשתתפות מפלגתו בממשלה הבאה. ספקות אלה היו

מיוסדים על ההנחה שאסור לה לגח"ל להתיימשך מן האפשרות להיות, ביום מן הימים, אלטרנטיבה לשלטון. גם אם ירחק זה – בוא יבוא [...] מר בגין, וכמה מחבריו אינם חדלים להאמין כי עשויה, אי פעם, להתחולל בישראל מעין 'רעידת אדמה' פוליטית, שתציב את גח"ל במקומו של 'המערך' המתפורר [...] ברור כי הויתור

30 י' קוטלר, 'גח"ל מחכה לטלפון', מוסף הארץ, 7 בנובמבר 1969; וראו: גולדשטיין (לעיל, הערה 9), עמ' 477.

31 מ' מייזלס, 'כך גבר מ"ח שפירא על יריביו', מעריב, 29 בדצמבר 1969.

32 ברר (לעיל, הערה 7), עמ' 217.

33 'גח"ל איננו רואה בתנאים הקיימים אפשרות להצטרף לממשלה החדשה', היום, 9 בדצמבר 1969; ש' נקדימון, 'המשברים בדרך לממשלה', ידיעות אחרונות, 12 בדצמבר 1969.

על המעמד של אופוזיציה נגד השלטון מרחיק את הסיכוי מלהוות תחליף לשלטון. קל יותר להגיע, לשלטון כמתנגד מושבע שלו, מאשר כשותף חלקי בו.³⁴

בגין עצמו העלה את הטענה הזאת באופן מפורש. בשיחות עם חבר הכנסת צבי צימרמן, חבר המפלגה הליברלית, הוא טען כי גח"ל כשותף זוטר בממשלה 'עלול להיפך ובמקרה הטוב לגרום לדחייה, מי יודע לכמה זמן, של המהפך במשטר ובשלטון'.³⁵

גורם אחר, הקשור לקורם, היה חששו של בגין כי מתנגדיו עלולים להטיח בו דברים דומים לאלה שהטיח הוא עצמו בשנת 1948 באנשי הצה"ר שעשו הכול להשתלב במשטר מפא"י.³⁶ הוא משתף פעולה עם משטר מפא"י, שבוגד בעיקר עקרונית. בדיון בהרכבת הממשלה תקף תמיר, שהיה אז יריב מר של בגין, את גח"ל ואת מנהיגה בדיוק על כך. הוא קבע כי לגח"ל יש תפקיד משני בממשלה, 'ללא השפעה ממשית'; בכל הנושאים, 'בענייני משק, כלכלה וחברה התפרקה גח"ל מכול ערכיה'.³⁷ בגין הבין היטב כי 'כוח מתקן' (קורקטיבה) אינו מסוגל לחולל מהפך שלטוני, וכי המשמעות האמתית של הצטרפות לממשלה היא קיפול דגל החלופה לשלטון. היו שהעריכו את עמדתו, שנתפסה כעמדה עקרונית. הרצל רוזנבלום, עורך 'ידיעות אחרונות', שהיה רוויזיוניסט ותיק, כתב על כך כי 'רק בעל תכונות כמו בגין היה יכול לעמוד בעקשנות כזאת על הכלל שלא להצטרף לשום קואליציה'.³⁸

לנוכח עמדתו הנחרצת של בגין התכוונו ראשי מפלגת 'העבודה' להקים ממשלה צרה, 'ובלבד שלא תדחה עוד הקמת הממשלה החדשה',³⁹ ממשלה שיהיו בה רק שתי מפלגות, 'המערך' ו'ליברלים עצמאיים', שלשתיהן יחד היו שישים וארבעה חברי כנסת.

2. הקמת ממשלת הליכוד הלאומי בדצמבר 1969

בתוך יום אחד, ב-9 בדצמבר 1969, התהפך הגלגל. ויליאם רוג'רס, מזכיר המדינה האמריקני, פרסם תכנית שלום שעיקרה היה נסיגה ישראלית כמעט מלאה לגבולות 4 ביוני 1967 תמורת ערבויות ביטחון לישראל מצד מדינות ערב. על פי התכנית אמורה הייתה ישראל להחזיר את שארם אישי' לשליטה מצרית תמורת זכות שיט במצרי טיראן והסדרי ביטחון בסיני, ומעמדה של רצועת עזה עתיד היה להיקבע במשא ומתן.⁴⁰ תגובת ממשלת ישראל הייתה חריפה – היא דחתה את התכנית על הסף. מבחינת הפוליטיקה הפנימית התכנית הסירה את המכשולים להרכבת ממשלת אחדות. התכנית הניעה במידה רבה את שני השושבינים העיקרים של הממשלה לתמוך בממשלת אחדות: ראש הממשלה מאיר, ש'לא הייתה מאושרת במיוחד מהמשך קיומה של ממשלת האחדות הלאומית והעדיפה ממשלה

34 א"ב ירור, 'מלכודת הליכוד', פנים אל פנים, 546 (7 בנובמבר 1969).

35 צ' צימרמן, בין פטיש הכנסת וסדן המפלגה, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 187.

36 וייץ (לעיל, הערה 2), עמ' 96-119.

37 ישיבת הכנסת, 15 בדצמבר 1969, דברי הכנסת, 56, עמ' 224.

38 ה' רוזנבלום, 'אישי בהחלט', ידיעות אחרונות, 12 בדצמבר 1969.

39 ד' מרגלית, שדר מהבית הלבן: עלייתה ונפילתה של ממשלת הליכוד הלאומי, תל-אביב תשל"א, עמ' 11.

40 מ' מדויני, גולדה: ביוגרפיה פוליטית, תל-אביב 2008, עמ' 457.

קטנה יותר,⁴¹ נאלצה להרכיב שוב ממשלה כזאת כדי להתמודד עם היזמה האמריקנית; ובגין מצא בתכנית עילה מצוינת לחזור בו מהתעקשותו על העניין העקרוני לכאורה של בוררות חובה. נראה כי שני טעמים גרמו לו לשנות את עמדתו. האחד היה טעם כללי – התברר לו כי הציבור הרחב תומך בהקמת ממשלה רחבה. והאחר היה טעם פנים-מפלגתי – התעקשותו העכירה את היחסים הפנימיים בגח"ל, והמתיחות בינו לבין ספיר עלתה לשיאים חדשים. כשלוש שנים לפני כן התחולל משבר בין מרכיבי גח"ל: אנשי 'המפלגה הליברלית' ניסו לפרק את גח"ל בעקבות המשבר עם תמיר בתנועת 'חרות',⁴² ובגין חשש כי התנהלותו עלולה למתוח את החבל ולהביא לפירוק גח"ל, דבר שעלול לפגוע אנושות בסיכוי להגיע לשלטון.

בגין הסיר את המכשול שהוא עצמו הציב: הוא הציע שלא לכלול את הסעיף שדן בבוררות חובה בקווי היסוד של הממשלה החדשה, וכך 'ניתן לחסל את המחלוקת'. הוא ציין כי 'זוהי ההצעה הטובה ביותר לסילוק הקשיים האחרונים להקמת ממשלת ליכוד לאומי'.⁴³ בגין העלה את הצעתו בישיבת סיעת גח"ל בכנסת ב-11 בדצמבר 1969, וכל חברי הסיעה תמכו בה, חוץ מחבר הכנסת בדר, שנמנע, וכך הוסר המכשול בפני הקמת ליכוד לאומי.⁴⁴ בו ביום התכנסו מרכזי גח"ל, כלומר מרכז 'חרות' ומרכז 'המפלגה הליברלית', כדי לאשר את ההצטרפות לממשלה. היה זה צעד טקסי, וכדברי בדר 'היה זה כמובן רק צעד שלאחר המעשה'.⁴⁵ הדיון התקיים בלחץ זמן, מאחר ששרי גח"ל צריכים היו לדרוש לראש הממשלה על החלטת המרכזים עד 20:45, והיא הייתה חייבת להודיע לנשיא המדינה באותו הערב על סיכוייה להרכיב ממשלה.⁴⁶

בגין, שפתח את הישיבה, המליץ בחום להצטרף לממשלה החדשה: 'אנחנו מצטרפים לממשלת הליכוד הלאומי ולא לקואליציה כלשהי, כי הרוב המכריע של העם רוצה בממשלת הליכוד במצב הקיים'. הוא הציג את שאלת סעיף בוררות החובה כשאלת כבוד, והתעלם מהעובדה שהוא עצמו כבר פתר את הבעיה שיצר. לדבריו 'משלחת המערך ניסתה להוכיח לנו כי אם אנו רוצים להצטרף לממשלה עלינו להתכחש לעקרונותינו ולהיכנס לממשלה בגב כפוף. מאיר ופנחס ספיר רצו שגח"ל יהיה בממשלה, אבל תוך השפלה מסוימת'. גח"ל הצליח לצאת ממצב זה ולהגיע לדרך המלך, הדגיש בגין. בהצבעת חברי המרכזים זכתה הצעתו של בגין לרוב גורף – שבעים ותשעה תמכו בה ורק שני חברים התנגדו: חברי הכנסת בדר וחיים לבנון, מוותיקי 'ציונים כלליים' שכיהן כראש עיריית תל-אביב (1953-1959). ההחלטה הזאת הייתה הפוכה לחלוטין מהחלטת סיעת גח"ל בכנסת, שרק שלושה ימים לפני כן התנגדה להצטרפות הממשלה. מכל מקום שתי ההחלטות, שנבעו מעמדתו של בגין, מעידות על 'עוצמת מנהיגותו של בגין לא רק בתוך תנועת החרות אלא בגח"ל'.⁴⁷

41 ש.ם.

42 גולדשטיין (לעיל, הערה 9), עמ' 255-261.

43 'הצעת בגין לא לכלול סעיף הבוררות בקווי היסוד עשויה לפתור המשבר', מעריב, 11 בדצמבר 1969.

44 פרוטוקול ישיבת סיעת גח"ל, 11 בדצמבר 1969, מ"ז, ה 2 – 2 – 12.

45 בדר (לעיל, הערה 7), עמ' 218.

46 'מרכזי גח"ל אישרו ההצטרפות לממשלה', דבר, 12 בדצמבר 1969.

47 גולדשטיין (לעיל, הערה 9), עמ' 450.

חתימת ההסכם
הקואליציוני של
ממשלת הליכוד
הלאומי, 15
בדצמבר 1969.
מימין לשמאל:
גדעון האוזנר, יוסף
בורג, משה קול,
יגאל אלון, מנחם
בגין ושמעון פרס.
בגבו למצלמה:
יעקב שמשון
שפירא
(צילום: משה מילנר)

כבר באותו הערב הודיעה מאיר לנשיא שזר על הרכבת הממשלה: היא הצליחה להרכיב ממשלה רחבה יחד עם גח"ל, ובקואליציה שלה היו יותר ממאה חברי כנסת.⁴⁸

3. מעמד גח"ל בממשלה החדשה

מעמד גח"ל בממשלה החדשה היה שונה ממעמדו בשתי הממשלות הקודמות. הוא היה עתה שותף מלא בקואליציה: היו לו שישה שרים – במקום שניים בממשלות הקודמות – רבע מכלל שרי הממשלה, מספר שנבע מגודלה היחסי של המפלגה בקואליציה, והוא קיבל תיקים ביצועיים, בעוד שבממשלות הקודמות היו לו כאמור רק שרים בלי תיק. מעמדו של גח"ל בממשלה נבע מהחלטת צמרת מפלגת 'העבודה', כולל מאיר ופנחס ספיר, להעדיף את גח"ל על פני מפ"ם, מפלגה שהייתה חלק מ'המערך', ושהתנגדה להפוך את גח"ל לשותף מלא בממשלה ובקואליציה. לאחר שעמדתה לא התקבלה החליטה מפ"ם להצטרף לממשלה באופן חלקי, כך ששריה יהיו בלי תיק.⁴⁹ מעמד מפ"ם בממשלה החדשה היה דומה אפוא למעמד גח"ל בממשלות הקודמות. בעיתונים הודגש שהממשלה החדשה שונה מקודמתה: 'בראש וראשונה התחלפו במעמדם מפ"ם וגח"ל: גח"ל נעשה לשותף מלא

48 היו בה מאה ושניים חברי כנסת: חמישים ושישה של 'המערך', עשרים ושישה של גח"ל, שנים-עשר של המפד"ל, ארבעה של 'ליברלים עצמאיים' וארבעה של סיעות המיעוטים.

49 שריה היו ישראל ברזילי וויקטור שם-טוב. התיקים שאמורים היו להחזיק הופקדו בידי שרים ממפלגת 'העבודה' (חיים גבתי קיבל את תיק הבריאות, ושמעון פרס קיבל את תיק הקליטה). באוגוסט 1970, אחרי פרישת שרי גח"ל מהממשלה, קיבלו שרי מפ"ם את תיקים (שם-טוב קיבל את תיק הבריאות, ונתן פלד, שהחליף את ברזילי, שנפטר ביוני 1970, קיבל את תיק הקליטה).

בקואליציה ובממשלה ואילו מפ"ם לא הצטרפה לקואליציה והסתפקה בממשלת ליכוד.⁵⁰ אמיר גולדשטיין כתב כי מנהיגי מפ"ם

מאיר יערי ויעקב חזן ניסו לשכנע את חבריהם החדשים בהנהגת המערך⁵¹ כי אין להסכים לשינוי קווי היסוד של הממשלה ולשינוי הסטטוס של גח"ל כמפלגה השותפה באופן חלקי בלבד בקואליציה ובממשלה. למרות זאת, הכריעה מפלגת העבודה חד-משמעית לטובת צרוף גח"ל כשותף מלא בממשלה. בהחלטתם של גולדה מאיר, פנחס ספיר וחבריהם להעדיף את השותפות הקואליציונית עם גח"ל על של מפ"ם – בשר מבשרה של תנועת העבודה – יש לראות את השלמת תהליך הלגיטימציה של הימין הרביזיוניסטי ומחיקתו של הכלל 'בלי חרות ומק"י' שנקבע עם הקמת המדינה.⁵²

ראשי גח"ל נחלקו ביניהם בשאלת התיקים. ראשי 'המפלגה הליברלית' ובעיקר יוסף ספיר דרשו תיקים בכירים כמו סגנות ראש הממשלה, אוצר, חינוך ותרבות, משפטים וחוז'.⁵³ לעומת זאת בגין לא ייחס חשיבות רבה לשאלת התיקים – 'היה ברור שבגין לא יפוצץ את המשא ומתן בגלל תיקים'.⁵⁴ בישיבת מרכזי גח"ל דיבר בגין בלעג על דרישת ספיר לקבל את סגנות ראש הממשלה וסיפר כי 'פעם אמר לי שר החוץ, שהיה פעם סגן ראש הממשלה, כי הוא לא היה ממליץ לפי ניסיונו לשום איש המכבד את עצמו, לקבל תפקיד של סגן ראש הממשלה'.⁵⁵

מפלגת 'העבודה' הציעה לגח"ל ארבעה תיקים, מרכזיים הרבה פחות מאלה שדרש ספיר: שני תיקים בינוניים (מסחר ותעשייה ותחבורה) ושני תיקים זוטרים (פיתוח ודואר). נציגי גח"ל ניסו להתווכח עם מאיר על כך אך ללא הצלחה – בשיחה עמם היא 'הייתה נעימה בסגנון אך קשוחה בתוכן'.⁵⁶ ולא הסכימה לוותר. היחיד בצמרת גח"ל שטען כי הצעת מפלגת 'העבודה' היא עלובה ולא ראויה היה בדר. בישיבת מרכזי גח"ל הוא טען שהמשרדים שמוצעים לגח"ל 'אינם הולמים את כוחנו בכנסת', ושלא תהיה למפלגה השפעה ממשית בממשלה,⁵⁷ ולימים טען בלעג כי הם היו למעשה שני תיקים, ולא ארבעה.⁵⁸

התיקים חולקו בין שתי המפלגות. 'המפלגה הליברלית' קיבלה שני תיקים. ספיר קיבל את תיק המסחר והתעשייה – בכיר התיקים שניתן לגח"ל, תיק שהיה בעבר בידי פרץ ברנשטיין, ראש מפלגת 'ציונים כלליים'.⁵⁹ – והוא היה היחיד מקרב השרים שקיבל את מבוקשו.⁶⁰ את תיק הדואר קיבל

50 'יומן מעריב: גם דומה גם שונה', מעריב, 14 בדצמבר 1969.
 51 המערך של מפלגת 'העבודה' ומפ"ם הוקם בינואר 1969, ערב מותו של אשכול.
 52 א' גולדשטיין, 'הימין הציוני בעשור השלישי', צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור השלישי: תשכ"ח-תשל"ח (עידן, 23), ירושלים תשס"ח, עמ' 329.
 53 'היה לספיר תאבון גדול לתיקים מהדרג הראשון: אוצר, חוץ, חינוך וסגנות ראש הממשלה' (צימרמן ולעיל, הערה 135), עמ' 189.
 54 א' אבנרי, הקשר הליברלי, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 103.
 55 'מרכזי גח"ל אישרו ההצטרפות לממשלה', דבר, 12 בדצמבר 1969. בגין דיבר על אבא אבן, שכהן בשנים 1963-1966 בתפקיד סגן ראש הממשלה.
 56 צימרמן (לעיל, הערה 35), עמ' 190.
 57 מעריב, 12 בדצמבר 1969.
 58 'למעשה כל אלה אינם אלא שני תיקים, כי תחבורה ודואר היו בשעתו תיק אחד, וגם מסחר התעשייה כלל את הפיתוח' (בדר ולעיל, הערה 7), עמ' 215.
 59 ברנשטיין כיהן בתפקיד הזה פעמיים: בממשלה הזמנית (מאי 1948 – מרס 1949) ובשנים 1952-1955.
 60 בריאיון עם 'קוטלר הוא הביע את רצונו המפורש לקבל את התיק הזה. ראי: מוסף הארץ, 7 בנובמבר 1969.

תמונה קבוצתית של שרי ממשלת הליכוד הלאומי במשכן הנשיא, 15 בדצמבר 1969 (צילום: משה מילנר)

חבר הכנסת אלימלך רימלט, אף שבהיותו מורה ומנהל בית ספר שנים רבות היה מועמד טבעי לתיק החינוך והתרבות. נוסף על שני אלה נבחר אריה ל' דולצ'ין, שכינה גם כגזבר הסוכנות, לשר בלי תיק מטעם 'המפלגה הליברלית'. בחירתו הפרה את האיזון הפנימי בגח"ל – דולצ'ין, שנחשב ל'יונה', התמודד על תפקיד השר עם חבר הכנסת יוסף סרלין, שהיה 'נץ' מובהק,⁶¹ ובחירתו הביאה לשינוי 'יחסי הכוחות בין ה'יונים' וה'ניצים' בקרב שרי גח"ל.⁶²

תנועת 'חרות' קיבלה שני תיקים, כמו 'המפלגה הליברלית'. את התיק הבכיר, תיק התחבורה, קיבל עזר ויצמן, ואת תיק הפיתוח קיבל חיים לנדאו, שהיה נאמנו המובהק של בגין. בגין עצמו העדיף שלא לקבל תיק ביצועי ולהישאר בתפקידו הקודם כשר בלי תיק. לדברי אריה נאור הוא היה מוכן לקבל רק אחד משני תיקים – חוץ או משפטים – ולכן העדיף להיות שוב שר בלי תיק.⁶³

הסיפור המסעיר והדרמטי שקשור להרכבת הממשלה הוא סיפורו של ויצמן, שהגיע לשולחן הממשלה היישר משולחן המטה הכללי בתהליך שהתנהל מאחורי גבו של בגין. פרטי הסיפור הזה סופרו במספר ספרים ומחקרים ולא אחזור עליו.⁶⁴ לענייני אני מבקש להדגיש את יחסו הדו-ערכי

61 בהצבעה קיבל דולצ'ין שבעה-עשר קולות, וסרלין קיבל שנים-עשר קולות. יוסף סרלין (1906-1974) היה שר הבריאות בשנים 1952-1955.

62 א' אגוס, 'לאחר שגח"ל בחר את ששת שריו', דבר, 14 בדצמבר 1969.

63 שיחה עם פרופ' נאור, 14 באפריל 2010.

64 ראו לרוגמה: גולדשטיין (לעיל, הערה 9), עמ' 452-460.

של בגין כלפי ויצמן. מצד אחד הוא גאה בעובדה שלראשונה בחר אלוף שפרש מצה"ל, ושביקש לעסוק בפוליטיקה, להצטרף לתנועת 'חרות'. בישיבת מרכז תנועת 'חרות' שכונסה ב-14 בדצמבר 1969 כדי לאשר את רשימת השרים החדשים תיאר בגין את ויצמן כ'אחד הקצינים המהוללים שהוא חברנו לכל דבר', וטען כי הוא 'איש תנועתנו במשך שנים רבות, ומעולם לא הסתיר עובדה זו' – נקודה מתמיהה מאחר שוויצמן היה קצין בצבא הקבע.⁶⁵ בהמשך דיבר בגין על הקשר המשפחתי של השר החדש עם חיים ויצמן, דודו, והתעלם מהיריבות המרה בין חיים ויצמן לתנועה הרוויזיוניסטית⁶⁶ ומיחסו ל'פורשים'.⁶⁷ בגין טען כי 'חיים ויצמן ידע להעריך את הפעולות המחותרת העברית' – דברים המעידים על רצונו לקבל לגיטימציה. אך מצד אחר בגין חשש 'מהתייצבותה של אישיות ציבורית פופולרית, כעזר ויצמן, לצידו בשולחן הממשלה ובהנהגת התנועה. החשש מקו עצמאי שיגובש שוב בתנועתו ויערער את יציבותה, צינן את התלהבותו של בגין, שהייתה נמוכה גם כך, מהמהלך'.⁶⁸ חששותיו נבעו מאופי מנהיגותו בתנועת 'חרות': 'תנועת החרות הייתה לו כ"חצר" והוא היה ה"רבי". הסובבים אותו היו חסידיו. הם התחלקו לשניים – נאמניו בלב ובנפש ומעמידים פנים שכבשו את ליבו בחנחונים שכה אהב, בחנופה ותוך חשבון קר להיבנות על ידי כך'.⁶⁹ ייתכן שחששותיו של בגין מוויצמן נבעו גם מטראומת תמיר, שהיה דומה לוויצמן: שניהם היו בני הארץ, ממשפחות העילית היישובית, בעלי קו עצמאי ובעלי מוניטין שלא היה קשור למסגרת המפלגתית הצרה, ובעיקר הם לא היו מוכנים לקבל מרות, כולל מרותו של בגין.

מעמדו של בגין בתנועתו לאחר הצטרפות ויצמן נדון גם בעיתונות. בשבועון הדתי 'פנים אל פנים' נכתב כי בגין מחזיק בידיו את השלטון התנועתי עוד מימי האצ"ל ו'נהנה ממעמד של מנהיג בלתי מעורער'.

אולם הולכים ומתרכבים בתנועה 'עסקנים-פעילים שבגרו לאחר קום המדינה', והם אמנם מעריצים את בגין, אך אינם רואים בו מנהיג כול יכול ומפקד עליון. אותם העסקנים יכולים להעביר את הערצתם ממר בגין, שכבר מגלה סימנים ראשונים של זקנה [...] [ל]הכוכב החדש בדרך אל שמי חרות, האלוף

עזר ויצמן בישיבה של מרכז 'חרות'. יושבים: מנחם בגין (משמאל) ואיתן לבני (מימין), 14 בדצמבר 1969 (צילום: משה מילנר)

65 פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות' 14 בדצמבר 1969, מ"ז, ה' 1 – 2 – 20.
 66 ביום שוויצמן נבחר לנשיא המדינה נכתב ביומון תנועת 'חרות' כי הוא סמל מובהק ל'קו הנסיגה והכניעה' (חרות, 17 בפברואר 1949).
 67 ניתן למצוא דוגמאות רבות לכך. למשל הוא ראה בחטיפת שישה קצינים בריטים על ידי האצ"ל ב-18 ביוני 1946 'מעשה טירוף' ו'פשע שפל ונתעב' (ויצמן אל מ' שרתוק, לונדון, 20 בינואר 1947, מתוך: 'הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, ירושלים תשמ"ה, עמ' 425).
 68 גולדשטיין (לעיל, הערה 9), עמ' 456.
 69 'תמיר, חבר הכנסת, ירושלים 1987, עמ' 43.

עזר ויצמן.⁷⁰ עם הצטרפות מפלגתו לממשלה, צעד בעייתי מבחינתו, ניצב אפוא בגין גם מול 'האלוף המהולל' – שר חדש שהיה איום פוטנציאלי על מנהיגותו.
ב-15 בדצמבר 1969 הציגה ראש הממשלה את ממשלתה החדשה בפני הכנסת, והיא אישרה אותה ברוב עצום: תשעים חברי הכנסת תמכו, עשרה התנגדו, וארבעה נמנעו.

ג. פרישת שרי גח"ל מהממשלה

1. יחסי בגין עם שריו בממשלה החדשה

ויצמן לא היסס להפגין בדיוני הממשלה החדשה עמדות עצמאיות. לדוגמה בדיון בממשלה באביב 1970 הוא תמך בנסיעתו של שר החוץ אבא אבן לגרמניה המערבית. בכך הצטרף לשלושת שרי 'המפלגה הליברלית' ונקט עמדה מנוגדת לזו של עמיתיו שרי תנועת 'חרות', בגין ולנדאו. לימים כתב על כך: 'לא יכולתי לעשות בלבי את השקר הזה. הייתי סבור, כי אם הנסיעה היא לטובתה של ישראל ויכולה לחזק אותה – אין להתנגד לה. אולי זרעתי בכך את זרע הפירוד והמחלוקת בין בגין וביני'.⁷¹ ויצמן, שידע היטב כי בגין לא אהב את הצבעתו, שלח לו פתק הסבר, ובגין השיב לו פתק שנכתב בו בצרפתית 'יחי החופש'. לכאורה עבר בגין לסדר היום, אך ידוע היה כי הוא 'אינו אוהב שמערערים על סמכותו'.⁷² רילמט טען בישיבת הממשלה כי 'אמנם אין לשכוח מה שעוללו הנאצים לעמינו, אך עם זאת עלינו לנהוג בצלילות הדעת בתחום יחסינו המדיניים עם גרמניה [...] כי במציאות הנוכחית, בה אין אנו משופעים במדינות ידידותיות רבות, אל לנו לזלזל בידידותה של גרמניה'.⁷³

העמדה העצמאית של שרי 'המפלגה הליברלית' באה לידי ביטוי בנושאים נוספים, לדוגמה בשאלת יחסי דת-מדינה. השר רילמט, שהיה בעל סמיכה לרבנות ושומר מצוות, הציע למחוק את סעיף הלאום בתעודת הזהות ולהפריד בין הדת למדינה, עמדה שונה לחלוטין מזו של בגין. כבר נטען כי 'צירופם של ד"ר אלימלך רילמט ואריה דולצ'ין לממשלת הליכוד, שינה במידה לא מועטה את דימויה של סיעת גח"ל בעיני הציבור, וחשף את המאחד והמפריד שבין "הליברלים" ו"חרות"'.⁷⁴
העמדה המשותפת של שרי 'המפלגה הליברלית' וויצמן הובעה לא מעט בישיבות שרי גח"ל מדי שבוע. לנוכח הברית הזאת נותר בגין במיעוט – עם נאמנו לנדאו – מצב שהיה בלתי נסבל עבורו. דולצ'ין סיפר כי 'הרבה פעמיים קרה ששלושתנו – שרי הליברלים – לא הסכמנו איתו. לפעמיים עזר ויצמן היה מצטרף אלינו. בגין לא היה רגיל בתוך "חרות" שמתנגדים לו, ולאט לאט הוא הרגיש כנראה שהוא מאבד את כוחו'.⁷⁵

70 'כנפיים ל"חרות"', פנים אל פנים, 552 (19 בדצמבר 1969).

71 ע' ויצמן וד' גולדשטיין, לך שמים, לך ארץ, תל-אביב 1975, עמ' 322.

72 ע' ויצמן, הקרב על השלום: הצפית אישית, ירושלים תשמ"א, עמ' 99.

73 א' צימוקי, 'שרי הליברלים – אגף מתון בגח"ל', ידיעות אחרונות, 3 ביולי 1970.

74 שם.

75 אבנרי (לעיל, הערה 54), עמ' 106-107.

2. תכנית רוג'רס חוזרת – הדיון בממשלה

ביולי 1970 עלתה על סדר היום של הפוליטיקה הישראלית תכנית שנייה של רוג'רס, שמטרתה הייתה להשיג הפסקת אש בחזית תעלת סואץ ולחדש את שיחות השלום. על פי התכנית אמורות היו ישראל ומצרים להפסיק את האש ביניהן לשלושה חודשים ולנהל משא ומתן על בסיס החלטת האו"ם 242 'על כל חלקיה', בחסות שליח האו"ם השגריר גונאר יארינג (Jarring).⁷⁶ על פי החלטה 242, שהתקבלה במועצת הביטחון של האו"ם פה אחד ב-22 בנובמבר 1967, נדרשה ישראל לסגת משטחים שכבשה במלחמה, וכל מדינות האזור נדרשו לבטל את מצב המלחמה ולכבד את 'הריבונות, השלמות הטריטוריאלית ואת זכותן לחיות בשלום בתוך גבולות מוכרים ובטוחים'. בעקבות טראומת הנסיגה המלאה מן השטחים שנכבשו במלחמת סיני בשנת 1956, ראתה ישראל הישג גדול בדרישה ממנה לסגת מ'שטחים' ולא מ'השטחים'. למרות זאת לא אימצה הממשלה את ההחלטה – אמנם היא לא דחתה אותה, אך גם לא הודיעה שהיא מקבלת אותה. הסיבה המרכזית לכך הייתה החשש מקרע בקואליציה הממשלתית ובמיוחד מפרישת שרי גח"ל. בגין התנגד באופן נחרץ להחלטה וטען כי 'תורת הפרשנות המשפטית מחייבת לפרש את ההחלטה כולה על יסוד שלילה גמורה של רכישת שטחים במלחמה, והדבר יסיג את מדינת ישראל אחורנית אל קווי שביתת הנשק, המסכנים את עצם קיומה של המדינה'.⁷⁷ הוא התעלם אפוא מן ההבדל שבין הדרישה לסגת מ'שטחים' לדרישה לנסיגה מ'השטחים', וראה את החלטת האו"ם

יוליאם פ' רוג'רס, מזכיר המדינה האמריקני (ארכיון מחלקת המדינה, וושינגטון)

באופן מוחלט: הכול או לא כלום. בשלהי 1968 כתב: 'זכות אינה ניתנת לחלוקה, או שהיא ישנה או שהיא איננה. מי שמוכן לוותר על זכותו של העם היהודי על בית-לחם [ב]יהודה, מה תהיה עוד טענתו לגבי יפז? מי שמוכן לוותר על שכם שלנו, מה תהיה טענתו לגבי נצרת? זכות אי אפשר לחלק'.⁷⁸ בקיץ 1970 התנגדו כל אנשי גח"ל לתכנית רוג'רס, ועלתה השאלה אם עליהם לפרוש מהממשלה. בשבוע האחרון של יולי ייחדה הממשלה כמה ישיבות לדיון בתכנית, והישיבה המכרעת הייתה ב-31 ביולי 1970. לפני התכנסותה פנו גורמים שונים לגח"ל וביקשו שלא יפרוש מהממשלה. לדוגמה הנהלת המפד"ל קראה לגח"ל 'לא לפרוש בשעה זו מממשלת הליכוד הלאומי ולשמור על אחדות האומה שהיא נכס לאומי עילאי במערכותינו הגורליות';⁷⁹ והעיתונאי דב גולדשטיין כתב ב'מעריב' כי 'גח"ל לא סיים את תפקידו בתוך הממשלה [...] המדינה זקוקה להנהגה מלוכדת, עוד יותר משהייתה זקוקה לה עד כה'.⁸⁰

76 יארינג (1907-2002), דיפלומט שוודי בכיר, כיהן כשגריר ארצו בארצות-הברית ובכרית-המועצות. ובשנים 1967-1971 היה הנציג המיוחד של מזכ"ל האו"ם למזרח התיכון.
77 א' נאור, ארץ ישראל השלמה: אמונה ומדיניות, חיפה ולוד תשס"א, עמ' 258.
78 היום, 6 בדצמבר 1968, מצוטט מתוך: נאור (שם), עמ' 259.
79 הצפה, 1 באוגוסט 1970.
80 ד' גולדשטיין, 'לא לפרוש', מעריב, 30 ביולי 1970.

יום לפני ישיבת הממשלה הייתה פעילות מואצת בגח"ל ומוסדותיו התכנסו. בישיבת מרכז תנועת 'חרות' יאיר בגין את התכנית ואת החלטת הממשלה העתידית בצבעים קודרים: זו הפעם הראשונה שישראל מודה 'שאינן לה זכות על יהודה ושומרון וכוחות הצבא ייסוגו משם', ואנו, 'תלמידי זאב ז'בוטינסקי [...] נדרשים עתה לטעון שאינן לנו זכות על יהודה ושומרון'. אם הממשלה תקבל את התכנית 'ברור שחובתנו לעזוב את הממשלה ולשרת את העם מהאופוזיציה ולהזהיר את הממשלה מפני התדרדרות'.⁸¹

אחר כך התכנסה סיעת גח"ל בכנסת כדי לדון בהצעת פשרה של שר האוצר פנחס ספיר: חברי סיעת גח"ל בכנסת יוכלו להצביע נגד הממשלה ונגד תכנית רוג'רס, ושרי גח"ל יישארו בממשלה. הדיון, שהיה מתוח וטעון, נפתח בדברי שרי 'המפלגה הליברלית', שהתנגדו לפרישה מהממשלה. השר יוסף ספיר טען כי 'ישיבתו של גח"ל בממשלה הוא לכבודנו ולטובתו של העם'; השר דולצ'ין טען: 'נוכל להשפיע יותר מבפנים, כשהחלטות בממשלה מתקבלות על חודו של קול'. לעומתם השר לנדאו תמך בפרישה מהממשלה ואמר כי אם תקבל הממשלה את תכנית רוג'רס, תהיה פרישת גח"ל ממנה 'פתיחת מסע ציבורי נגד הכניעה זו'.

השר בגין הטיל את כל כובד משקלו למען הפרישה. הוא דיבר על תכנית רוג'רס לא במושגים פוליטיים אלא במושגים אפוקליפטיים: 'כל התעלמות מהסכנות שבתכנית רוג'רס עלולה להמיט שואה על ישראל'. באשר להישארות המפלגה בממשלה הטיל בגין איום חד וברור: 'לו גח"ל היה מקבל את ההצעה להישאר בממשלה ולקבל אחריות למסמך רוג'רס, לא יכולתי להישאר בתנועה זו'. יחסו לפשרת ספיר היה שלילי, והוא קבע כי קבלתה על ידי גח"ל פירושה 'התחייבות בפני העולם לוותר על יהודה ושומרון'.⁸² דבריו הקיצוניים של בגין הביכו רבים בצמרת גח"ל. 'אברכה כל תקווה להזיז את מנהיגי חרות מעמדתו העיקשת', אמר אחד מהם, ואחר תהה: 'איך אתה יכול לשכנע בהיגיון אדם שהחל מדבר במושגים של "חורבן", "אסון", "חובה קדושה", ואומר שהוא מעדיף שתגדע ידו אם זו תחתום על ויתור על הדבר הקודש ביותר בעיניו'.

בסוף הדיון הועמדו להצבעה שתי הצעות החלטה. בגין הציע לדחות את הצעת פנחס ספיר 'בקשר עם מה שמכונה "יוזמת השלום" של מזכיר המדינה, ולקבוע כי אם הרוב בממשלה יאשר את ההחלטה שתביא ל'חלוקתה של ארץ-ישראל', יראה גח"ל 'בהחלטה זו פרוק ממשלת הליכוד הלאומי והשרים נציגי גח"ל יעזבו את הממשלה'. ואילו השר רימלט הציע כי 'סיעת גח"ל תצביע נגד החלטת הממשלה. אולם, גם אם הצעת הממשלה תתקבל – גח"ל איננה עוזבת את הממשלה'. ארבעה-עשר תמכו בהצעת בגין (כל חברי תנועת 'חרות' וחבר הכנסת צימרמן מ'המפלגה הליברלית'); תשעה תמכו בהצעת רימלט (חברי 'המפלגה הליברלית'); שניים נמנעו – חבר הכנסת משה נסים מ'המפלגה הליברלית' והשר ויצמן, שהחליט להימנע 'בגלל הערכתו לבגין'.⁸³

חלק ניכר מאלה שדחו את הצעת הפשרה הושפעו מאיום ההתפטרות של בגין. העיתונאי יואל

81 פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 30 ביולי 1970, מ"ז, 1ה – 2 – 20.

82 פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 30 ביולי 1970, מ"ז, 1ה – 2 – 20.

83 פרוטוקול ישיבת סיעת גח"ל, 30 ביולי 1970, מ"ז, 2ה – 2 – 12.

מרקוס שאל 'מדוע הרוב תומך בעמדת בגין?', ותשובתו הייתה: 'זה קרה משום שמר בגין לא היסס לאיים בפילוג. הוא התבטא בפירוש שאם יהיה במיעוט לא יוכל להישאר בתנועה. זהו תכסיס שהופעל בעבר בהצלחה על ידי דוד בן-גוריון'.⁸⁴

ישיבת הממשלה המכרעת התכנסה בלשכת ראש הממשלה בתל-אביב. עוד לפני הישיבה ניסו ראשי מפלגת 'העבודה' למנוע את הפרישה. קבוצת שרים בראשות שר המשפטים יעקב שמשון שפירא פגשו את שרי גח"ל, ובפגישה עלו כמה הצעות לנוסחה משותפת, אך בגין דחה את כולן. גם שרי 'המפלגה הליברלית' העלו כמה רעיונות: דולצ'ין הציע להציג 'הצעת שלום כלשהי מטעם גח"ל', ובגין דחה את הצעתו.⁸⁵ התחושה הכללית הייתה כי הוא לא רצה כלל להגיע פשרה כלשהי.

בישיבת הממשלה הוצגו לפני השרים שתי הצעות החלטה. הצעת ההחלטה שניסח השר ישראל גלילי הייתה: 'הממשלה החליטה להיענות ליוזמת השלום של ממשלת ארצות-הברית ולמנות בכוא השעה נציג לשיחות, ללא תנאים מוקדמים, בחסותו של השגריר יארינג, במסגרת החלטת מועצת הביטחון, במטרה להגיע להסכם שלום חוזי'. שבעה-עשר שרים הצביעו בעד הצעה זו: שרי 'המערך', המפד"ל וה'ליברלים העצמאיים'. הצעת ההחלטה שניסח השר בגין כללה שני סעיפים: תמיכה 'בהפסקת אש בכל החזיתות, לרבות החזית המצרית על בסיס ההדדיות', וקריאה לממשלה 'להודיע לארצות-הברית על נכונותה למו"מ ישיר עם מדינות ערב'. רק ששת שרי גח"ל הצביעו בעד הצעה זו.⁸⁶

3. הכרעת גח"ל

המערכה עברה לישיבה מיוחדת של שני מרכזי גח"ל, שהתכנסה לבקשתו המפורשת של בגין.⁸⁷ כדי להכריע בשאלת הפרישה מהממשלה. שרי 'המפלגה הליברלית' קיוו כי בפורום זה יוכלו לצרף אליהם את חברי מרכז מפלגתם ואת הקבוצה במרכז תנועת 'חרות' שהתנגדה לפרישה (השר ויצמן, יעקב מרדור ואנשי חבר הכנסת יוסף קרמרמן), ויחד יביאו לשינוי החלטת הסיעה בכנסת.

הישיבה התקיימה ב-3 באוגוסט 1970 במקום ניטרלי, באולם 'מפעל הפיס' בתל-אביב. במרכז 'חרות' היו 118 חברים, ובמרכז 'המפלגה הליברלית' היו כתשעים, והוסכם שהנהלת 'המפלגה הליברלית' תוסיף למרכז עוד חברים כדי ליצור שוויון בין שני המרכזים.⁸⁸

מרכזי מפלגות גח"ל התכנסו מעט מאוד – הפורום הזה לא היה גוף פורמלי, אך בפועל הוא היה הגוף העליון של גח"ל. הישיבה הייתה דרמטית וסוערת, מאחר שהיה ברור כי ההחלטה תיפול על חודו של קול. יושב הראש, חיים לבנון מ'המפלגה הליברלית', עמל קשות להרגיע את הרוחות והתקשה לנהל את הישיבה, ולמעשה אנשי תנועת 'חרות' הכתיבו את הטון. ב'עולם הזה'

84 י' מרקוס, 'הפאתוס מול ההיגיון', הארץ, 2 באוגוסט 1970.

85 ד' מרגלית, 'הממשלה מנסחת התנגדות לויתורים מרחיקי-לכת', הארץ, 2 באוגוסט 1970.

86 'הממשלה נענתה ליוזמה האמריקאנית ומינתה ועדת שרים לניסוח התשובה', הצפה, 1 באוגוסט 1970.

87 בגין עצמו הודיע למרכז תנועת 'חרות' כי יש לכנס את מרכזי גח"ל כדי לאשר את החלטות הסיעה בכנסת. פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 30 ביולי 1970, מ"ז, ה' 1 – 2 – 20.

88 בדר (לעיל, הערה 7), עמ' 226.

נכתב כי 'אנשי המפלגה הליברלית שישבו באולם, נראו חיוורים וקפואים. רבים מהם הרגישו כי נקלעו למצב שאין להם עוד כל שליטה עליו. אנשי חרות השתלטו על הכנס, הכתיבו את אוירתו וסגנונו'.⁸⁹

במרכז נערך דו־קרב בין ראשי גח"ל. ספיר גרס כי על 'גח"ל להמשיך להשתתף בממשלה ולהיאבק בה נגד המגמות המסתמנות בקרב הרוב בה, עד לרגע בו יועמד העם לפני ההכרעה ממש'. הוא טען כי העם צריך 'לא רק אחדות לכבות אלא גם אחדות בשלטון', וכי על גח"ל 'להמשיך בתפקיד אותו מילא במשך שלוש שנים האחרונות'. הוא הדגיש כי 'לפנינו צריכה לעמוד טובת המדינה והתועלת של העקרונות שלנו, תוך המשך המאבק למנוע שהעניינים לא ידרדרו'.

דברי ספיר היו מתונים ומדודים, ואילו דברי בגין היו פסקניים וחד־משמעיים. הוא תבע 'שגח"ל יסיק מסקנה מיידית', ותיאר את החלטת הממשלה כגורלית והרת אסון: מאז מלחמת ששת הימים סירבה הממשלה לדבר על נסיגה, ובפעם הראשונה היא מזדהה 'עם העיקרון של פינוי כוחות צה"ל משטחים', ומשמעות הנסיגה היא נסיגה מ'כל השטחים פרט [ל]תיקונים קלים'. בגין התעלם כליל מההבדל שבין החלטה טקטית להתחיל במשא ומתן לבין נסיגה בפועל, שלא עמדה לדיון. לדבריו לא קרה שעם ישראל מסר שלא במלחמה חלק מארץ־ישראל, והחזרת יהודה ושומרון תביא לכניסתם של יאסר עראפת וד"ר ג'ורג' חבש לבית־לחם ולחברון. איש לא מסוגל למנוע 'את הצבא הסורי והעיראקי החונה בעבר הירדן [...] להתקרב למרכזינו המיושבים. הנסיגה פירושה התקפת ישראל על ידי 4,000 טנקים, 1,200 מטוסי סילון'. הוא הדגיש כי משמעות הנסיגה היא 'החרבת מדינת ישראל'. בסוף דבריו קבע כי 'המולדת בסכנה' והעם בסכנה, ולכן גח"ל לא יכול להשתתף בממשלה; עליו לפרוש ממנה ולשרת את העם באופוזיציה.

בדבריו השתמש בגין שוב ושוב במושגים הקשורים לשואה. כשתיאר את כניעת צ'כוסלובקיה בימי ועידת מינכן קרא לעברו ישראל פלד, ראש עיריית רמת־גן: 'אל תהיה נביא החורבן. תן תקווה ולא חורבן', קריאה שגררה קריאות נזעמות. ותגובת בגין הייתה: 'אך אפשר שאני מדבר על חורבן ולא על תקווה. איני יודע היכן היית בימים ההם של חורבן כשמיליונים הובלו לגזים והלוחמים כאן נתנו תקווה לעם ישראל'.

דבריו של בגין בישיבה זו, כמו דבריו בישיבה הקודמת, יצרו רושם כי תכנית רוג'רס לא הייתה בעיניו עניין מדיני־יחסי אלא עניין דתי־מוחלט. עמוס אילון כתב על כך: 'הנושא שוב איננו מדיני. הוא תיאולוגי. קנאים מסוגו של מר בגין, כל כך משוכנעים בצדקתה וחיבותה [של] אידיאה מסוימת שאין להסיטם מעמדתם הראשונית על ידי אינטרס אחר, שיקול או נימוק חדש. הם צועדים לניצחון או תבוסה עם סיסמאות כמו "רק כך"'.⁹⁰

בתום דיון ממושך, ב־3 לפנות בוקר, 'נפל הפור': 117 תמכו בפרישה, 112 התנגדו, 2 נמנעו ואחד נפסל. ההצבעה חצתה את המפלגות. אנשי האופוזיציה להנהגת 'המפלגה הליברלית', בראשות חבר הכנסת סרלין, הצביעו בעד הפרישה, 'ולוא רק כדי לראות את יריביהם נוטשים את כיסאותיהם מהם

89 'המרד', העולם הזה, 1718 (5 באוגוסט 1970).

90 ע' אילון, 'עיקרי אמונה', הארץ, 5 באוגוסט 1970.

לא היה להם חשק להיפרד'. מנגד בתנועת 'חרות' היו שהתנגדו לעמדתו של בגין, ובראשם מרידור. בגין עמל קשה כדי לשכנע חברים אלה, והם לא הושפעו מ'האיום המוסווה כי אם תתקבל החלטת הישארות בממשלה, יעזוב מנחם בגין עצמו את הממשלה ואולי גם את גח"ל'.⁹¹

בגין, שהצליח לממש את רצונו למרות ההתנגדות בבית ובחוץ, נשמע מאושר. מוקדם בבוקר הוא אמר כי 'בדמוקרטיה קול אחד מספיק. חמישה קולות זה הרבה מאוד. אנו יוצאים לדרך שיתכן שתהיה ארוכה'.⁹² בבוקר הגישו ששת שרי גח"ל לראש הממשלה את התפטרותם – רובם עשו זאת נגד רצונם. המפסיד הראשי היה השר ויצמן, שלא היה חבר כנסת, ו'שנטש את המטכ"ל למען משרת השר'.⁹³ ראש הממשלה סברה כי ההתפטרות הייתה צעד מיותר ולא מוצדק. לימים כתבה כי שרי גח"ל התפטרו מהממשלה 'בנימוקים המופרכים שקבלתה של הפסקת האש על ידי הממשלה היא ראשיתה של נסיגה גדולה ללא תנאי מן הקווים של הפסקת האש, לא הופתעתי במיוחד'.⁹⁴

יום אחר כך, ב-4 באוגוסט 1970, דנה הכנסת ב'הודעת ראש הממשלה על החלטת הממשלה בדבר יוזמת השלום האמריקנית'. בגין, שעדיין היה שר בממשלה, השתתף בדיון וכמובן התנגד לתכנית רוג'רס, אך דבריו היו מתונים ומלומדים, שונים לחלוטין מדבריו בדיוני מפלגתו. ביקורתו על החלטת הממשלה הייתה מאופקת: 'היום שמתם חתימת ישראל על המסמך הזה לא למען שלום לפי פירושכם, לא למען אשליית השלום לפי דעתנו, אלא למען המשך שפיכות הדמים, לקראת מלחמה גוברת והולכת. לא יצא מזה כלום. אומרים לנו, מה כי תדאגו? למען "כלום" זה יחתום עם ישראל בפעם הראשונה בתולדותיו, ויתחייב בפני עולם ומלואו, שאין לנו זכות על יהודה ועל שומרון'.⁹⁵

בגין דיבר הפעם כראש אופוזיציה אחראי וכמדינאי שקול שמנמק את טענתו, ולא כנביא זעם. אחרי שהצליח לממש את מטרתו לא היה צריך להשתמש עוד בראייה אפוקליפטית ובסגנון רדיקלי.

אפילוג: הקמת 'ועד ציבורי למען שלמות הארץ'

כמה ימים לפי פרישתו מהממשלה הציע בגין להקים גוף ציבורי בשם תה"ל, 'תנועת התנגדות לנסיגה'. אמנם הוא העלה את ההצעה כשעדיין היה שר בממשלה, אך למעשה הייתה זו הצעה של ראש האופוזיציה העתידי, שהתכוון להיאבק במדיניות הממשלה. בגין ביקש מיצחק טבנקין, המנהיג הישיש של 'הקיבוץ המאוחד', לעמוד בראש התנועה החדשה, ותיאר אותו 'חברי יצחק טבנקין, האיש הדגול שנשא את נס שלמות הארץ'.⁹⁶ בהתחשב בגילו של טבנקין וכמעמדו באותה העת נראתה העמדתו בראש התנועה לא מציאותית.⁹⁷ עם זאת בעקבות קריאתו של בגין נפגש עמו טבנקין. הייתה

91 המרד (לעיל, הערה 89).

92 '6 שרי גח"ל מגישים את התפטרותם היום', ידיעות אחרונות, 4 באוגוסט 1970.

93 המרד (לעיל, הערה 89).

94 ג' מאיר, חיי, תל-אביב 1975, עמ' 280.

95 ישיבת הכנסת, 4 באוגוסט 1970, דברי הכנסת, 58, עמ' 2762-2766.

96 טבנקין, שנובל בשנת 1887, היה באותה עת בן שמונים ושלוש. הוא נפטר כשנה אחר כך, ביולי 1971.

97 מנחם דורמן כתב ביומנו ב-4 באוגוסט 1970 על הקשר בין קריאת בגין לפניית טבנקין ועל מעמדו ב'קיבוץ המאוחד': 'בגין תבע מטבנקין להתייצב בראש תנועה לאומית של התנגדות לנסיגה. טבנקין השיב בתביעה מבגין שלא לפרוש

מנחם בגין מציג
בכנסת את קווי
היסוד של ממשלתו
החדשה לאחר
ה'מהפך', 20 ביוני
1977
(צילום: משה מילנר)

זו פגישה היסטורית, מאחר שטבנקין, שהכשיל את הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי בשנת 1935, היה יריב מר של התנועה הרוויזיוניסטית. ברוך כנרי, הביוגרף של טבנקין, כתב כי 'מבחינה מסוימת זו הייתה פגישה של חציית גבולות'.⁹⁸ במהלך הפגישה אמר טבנקין לבגין כי 'אין להעתיק את מרכז הכובד במאבקנו למלחמות פנימיות, שעלולות להחליש את כוח עמידתנו', ולפיכך אסור לעזוב את הממשלה.⁹⁹ מבחינת בגין הקשר הזה העניק לו לגיטימציה מאחד מאחרוני האבות המייסדים של תנועת העבודה, לאחר שכבר זכה ללגיטימציה מבן-גוריון.

בישיבת מרכז 'חרות' כשבועיים אחרי הפרישה מהממשלה שב בגין והציע להקים 'ועד ציבורי למען שלמות הארץ ונגד הנסיגה', שחבריו היו מקשת רחבה של מפלגות: ממפלגת 'העבודה' משמאל ועד 'המרכז החופשי' מימין.¹⁰⁰ יושב הראש המוצע היה חיים יחיל, שהיה מזוהה שנים רבות עם ממסד מפא"י.¹⁰¹ בדבריו הדגיש בגין שתי נקודות: האחת הייתה כי 'אנו היינו היחידים שנלחמנו למען

מן הממשלה. אלא מה יכול היה להשיב כדי לדחות באורח "חיובי" את תביעתו של בגין? האם הוא יכול להתייצב בראש תנועה לכדו (אפילו לו הניחו גילו) בלי הקיבוץ המאוחד – והקיבוץ המאוחד איננו איתו במאבק זה על שלמות הארץ' (מ' דורמן, מבית ומחוז: יומנים, 1932-1988, ב, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 125); דורמן (1909-1983), חבר קיבוץ גבעת-ברנר, היה מראשי הוצאת 'הקיבוץ המאוחד' ועורך כתבי נתן אלתרמן.

98 ב' כנרי, טבנקין בארץ-ישראל, רמת-אפעל תשס"ג, עמ' 823.

99 'טבנקין נפגש עם בגין – ניסה לשכנעו שלא לפרוש', מעריב, 4 באוגוסט 1970.

100 פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 19 באוגוסט 1970, מ"ז, ה 1 – 2 – 20.

101 חיים יחיל (הופמן, 1905-1974) היה מבכירי שירות החוץ (בשנים 1960-1964 כיהן כמנכ"ל משרד החוץ) וממייסדי ה'תנועה לארץ-ישראל השלמה'. בשנים 1966-1972 היה יושב ראש הוועד המנהל של 'רשות השידור'.

שלמות הארץ זה 20 שנים, מאז קום המדינה. זה מוכיח נאמנות לרעיון, והאחרת הייתה כי בפעם הראשונה 'מתלכדים סוציאליסטים ומפלגות אחרות כדי לצאת לציבור נגד הנסיגה – בעד שלמות הארץ'.

התנועה החדשה התקיימה תקופה קצרה והייתה אפיזודה חולפת, אבל מבחינת בגין היא הייתה משמעותית: בהקמת תנועה 'עם סוציאליסטים' ביקש להשיג לגיטימציה מיריבו הפוליטי העיקרי, תנועת העבודה. מדוע הקים בגין את התנועה הזאת דווקא אחרי פרישתו מהממשלה? אחרי שמיצה את תהליך הלגיטימציה בממשלה, הוא הבין כי תנאי הכרחי בדרכו לכס השלטון הוא קבלת לגיטימציה מהתנועה שהחרימה אותו, ושבוזה לו שנים רבות. בתנועה החדשה עלו ניצני רעיון הקמת 'הליכוד', רעיון שמומש בדיוק שלוש שנים אחר כך; ב'ליכוד' היו גם אנשי תנועת העבודה,¹⁰² וכדברי בגין חברו בה 'תלמידי דוד בן-גוריון ותלמידי זאב ז'בוטינסקי'.

סיכום

בסיכום אחזור לנקודות שהעליתי במבוא למאמר:

ההתפטרות – האירועים הנדונים במאמר מעידים על יעילות השימוש של בגין בנשק ההתפטרות. בשנים 1966-1967 הביאו התפטרותו מראשות תנועתו ואימויו בפרישה מלאה מהחיים הפוליטיים להרחקת האופוזיציה הפנימית מתנועת 'חרות' ומיד אחר כך מגח"ל. רק אחרי שהאופוזיציה הורחקה מתנועתו הסכים לחזור לתפקידו. בקיץ 1970 היה איומו בהתפטרות גורם מכריע ביצירת הרוב הדחוק שתמך בפרישה הממשלה. כיצד ניתן להסביר את יכולתו של בגין להשפיע ולשנות עמדות באמצעות נשק ההתפטרות? אנשיו, תומכיו וחסידי, ראו בו לא רק ראש מפלגה פוליטית אלא גם ראש משפחה – לא במקרה כונו יוצאי אצ"ל 'המשפחה הלוחמת'. התפטרות של בגין נתפסה אפוא כנטישה המביאה ליתמות, ואימויו עוררו חרדה מאיבוד אב. אולמרט כתב כי 'לא דיקטטורה הייתה בידיו, כי אם פחד לאבדו – זה היה הגורם המכריע'.¹⁰³

יחסו של בגין לדמוקרטיה הפנימית במפלגתו – ביחסם של תנועת 'חרות' ושל מנהיגה לתהליכים דמוקרטיים ניכרים שני קווים מנוגדים. מצד אחד רבות מהפעולות הפוליטיות בתנועה היו פורמליות וטקסיות, ופעמים רבות התנהלו ישיבות המרכז בדרך זו ולא היו תהליך דמוקרטי מהותי. דוגמה מובהקת לתפיסה הפורמליסטית של הדמוקרטיה יש בדבריו של בגין אחרי ההצבעה שאישרה את חזרתו לתפקידו, בפברואר 1967: הוא ציין לטובה את דב שילנסקי, שהיה היחיד שנמנע בהצבעה וכך 'הציל את הדמוקרטיה בתנועתו'. הימנעותו הייתה חשובה בעיני בגין כי היא 'נרשמה על ידי המשקיפים להוכחת הדמוקרטיה בתנועתנו'.¹⁰⁴

102 היו ביניהם אישים בולטים כמו אליעזר ליבנה, חיים יחיל, משה שמיר והאלוף (מיל') אברהם יפה, שהיו מראשי התנועה לארץ-ישראל השלמה, שהייתה חטיבה ב'ליכוד'.

103 אולמרט (לעיל, הערה 3), עמ' 240.

104 פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 28 בפברואר 1967, מ"ז, 11 – 2 – 18.

מצד אחר הייתה בתנועת 'חרות' פעילות דמוקרטיות מהותית. ישיבת מרכזי גח"ל שדנה בהישארות בממשלה הייתה דמוקרטית ודרמטית באופן מובהק. והיו עוד עניינים שהוכרעו במוסדות 'חרות' באופן דמוקרטי, כמו ההצטרפות להסתדרות הכללית. העניין, שעמד על סדר היום של 'חרות' תקופה ארוכה, הוכרע ברוב קולות בוועידה השביעית, שהתכנסה בינואר 1963: 324 צירים תמכו בהצטרפות ו-257 התנגדו.¹⁰⁵ סוגיית הדמוקרטיה בתנועת 'חרות' ובעיני מנהיגה היא אפוא מורכבת – הייתה להם ראייה כפולה של הדמוקרטיה, גם טקסית וגם מהותית.

שיקולים פוליטיים – אין לזלזל במניעים העקרוניים של בגין, אך מנגד גם אין להתעלם ממניעיו הפוליטיים. בהחלטות על ההצטרפות לממשלה ועל הפרישה ממנה בשנים 1969–1970 מילא השיקול הפוליטי תפקיד חשוב ביותר. בשלהי 1969 הצטרף בגין לממשלה חדשה למרות מסקנתו כי מיצה את חברותו בממשלה ועליו לחזור לאופוזיציה. הוא עשה זאת מתוך חשש שעומות עם אנשי 'המפלגה הליברלית', שביקשו להישאר בממשלה, עלול לפרק את גח"ל. אולם אחרי הקמת הממשלה החדשה הוא חיפש עילה להסתלק ממנה, וזאת שתי סיבות: היותו במיעוט בקרב שריו היה מצב חדש ובלתי נסבל עבורו; והוא הבין כי שגרת הישיבה בממשלה היא מלכוד קטלני למימוש שאיפתו העמוקה – להגיע לשלטון. נוסף על כך לא רצה להיות עוד שותף לשלטון מפא"י, כמו יוסף בורג או משה קול. מבחינתו תכנית רוג'רס הייתה הזדמנות פז לפרישת מפלגתו מהממשלה. יחסו האפוקליפטי לתכנית נבע במידה רבה מרצונו להצדיק את הפרישה – מאחר שהתכנית היא כה נוראה, יש לעזוב ממשלה שאישרה אותה. הוא הציג את שאלת תכנית רוג'רס כשאלה אידאולוגית צרופה והצליח להסוות את שיקוליו הפוליטיים.

יכולתו להסוות היטב את שאיפותיו הפוליטיות מעידה על הווירטואוזיות הפוליטית של בגין. יכולת זו באה לידי ביטוי באירועים נוספים בקריירה הפוליטית שלו. דוגמה מובהקת לכך היא התנהלותו בסוגיית השילומים מגרמניה: אחרי ההפגנה האלימה בכיכר ציון בירושלים ב-7 בינואר 1952 הוא הגיע למסקנה כי המשך המאבק נגד השילומים יפגע בדימויו ובדימוי מפלגתו, והפסיק את המאבק בלי להכריז על כך, בלי אומר ודברים, ורק מעטים עמדו על כך, בעיקר אנשי 'סלם'.¹⁰⁶

לגיטימציה – מבחינת בגין היו לעניין הלגיטימציה שני פנים: פן אישי, כפי שמעידים דבריו על ישיבתו בממשלה עם מפקדי ה'הגנה' והפלמ"ח,¹⁰⁷ וחשוב מכך – פן פוליטי. שורת אירועים שהחלו לאחר פרישת בן-גוריון העניקו לו לגיטימציה שסייעה לו לעבור מהשוליים למרכז: החלטת ממשלת אשכול להעביר את ארוננו של ז'בוטינסקי לישראל; הקמת גח"ל; שיתוף פעולה עם רפ"י במישור המוניציפלי אחרי הבחירות לכנסת השישית, שיתוף פעולה ששיאו היה הקמת קואליציה עם טדי קולק בעיריית ירושלים; יצירת קשר אישי עם בן-גוריון בימי ההמתנה; וההצטרפות לממשלת אשכול ערב מלחמת ששת הימים. לאחר שפרש מהממשלה התחיל בגין לחפש לגיטימציה בתנועת העבודה –

105 גולדשטיין (לעיל, הערה 9), עמ' 33–30.

106 'ויץ', הצעד הראשון לכס השלטון: תנועת החרות 1949–1955, ירושלים תשס"ז, עמ' 101–131.

107 ראו לעיל, עמ' 140.

הפנייה לטבנקין לא הייתה מקרית. ניתן למצוא קשר בין פנייה זו ובין הפנייה לבן-גוריון: שתייהן היו לא רציניות וכל מטרתן הייתה ליצור קשר עם המנהיג היריב לשעבר.

השאלה המדינית – מבחינה מדינית לא צדק בגין. נבואות הזעם שלו לא התגשמו – ממשלת מאיר לא התכוונה לסגת אפילו מקילומטר אחד, ודבריו על כניסתו של חבש לחברון ולבית-לחם היו היסטריים וחסרי בסיס. אך מבחינה פוליטית הוא צדק מאוד – בטווח רחוק הישארות בממשלה היא מכת מוות למפלגה השואפת להגיע לשלטון. בגין שעבד אפוא במידה רבה את הראייה המדינית לראייה הפוליטית.

החלטת האו"ם 242 – לאחר שנבחר לראשות הממשלה, ביוני 1977, אימץ בגין את החלטה 242, אף שלפני כן התנגד לה בחריפות. מה היו סיבותיו לכך? מעבר לתופעה הידועה שמכס ראש הממשלה נראים דברים אחרת מאשר מעמדת ראש האופוזיציה, היו שתי סיבות להחלטה זו: העובדה שהממשלה הקודמת כבר אימצה אותה, והפרשנות של המשפטן פרופ' יהודה בלום, שכיהן כראש משלחת ישראל באו"ם בימי ממשלת בגין, כי יש הבדל בין מעמד רמת גולן וסיני לבין מעמד הגדה המערבית ורצועת עזה, שלא היה להם ריבון. מכל מקום אימוץ החלטה 242 היה תנאי הכרחי לתהליך השלום עם מצרים.

בתקופה שעסקתי בה במאמר זה לא ראה בגין בישיבה בממשלה מטרה אלא אמצעי להשגת מטרתו העיקרית – כס השלטון. שלושת הצעדים המרכזיים שנקט בתקופה זו – ההצטרפות לממשלת אשכול ביוני 1967, ההצטרפות המאוולצת לממשלת מאיר בדצמבר 1969 והפרישה מהממשלה באוגוסט 1970 – נבעו מאותו המניע. בגין מצטייר מן האירועים שדנתי בהם כמדינאי שראה וחשב לטווחים ארוכים והיה מסוגל לתמרן את שיקוליו באופן מתוחכם ביותר.